

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

Nr. 1, 23.
ÅRG. 2006

HARALD BLÅTANDS DÅB

BOLIGENS
SENTIMENTALISERING

KØBENHAVN – BONN
ERKLÆRINGERNE 1955

TROLDDOMSFØRSEL-
SERNE I EUROPA I DET
16. OG 17. ÅRHUNDREDE

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 1
23. årgang 2006

Distributør:
Syddansk Universitetsforlag

Redaktører:
Ole Magnus Mølbak Andersen
Lars B. Struwe (ansv.)

Redaktionspanel:
Poul Olsen
Steen Ousager

Lay-out:
Anne Charlotte Mouret, UniSats

Tryk: Narayana Press

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 7999,
www.universitypress.dk

Gironr.: 8042020

Årgang 2006 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved
forsendelse kr. 60. Udlands-abonne-
ment årgang 2006: Kr. 200.

Distribution.
Magasinpostkontoret. Adresseændring
meldes på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

Forside:
Demonstration foran
Christiansborg 1957. Scanpix

© Copyright:
Siden Saxo 2006

HARALD BLÅTANDS DÅB
NIELS LUND

4

BOLIGENS SENTIMENTALISERING
– LIVET I ARISTOKRATIETS OG BORGERSKABETS BOLIGER
I DET 18. OG 19. ÅRHUNDREDE
THOMAS LYNGBY

12

BOGNYT

24

SPØRGEKASSEN

26

KØBENHAVN – BONN
ERKLÆRINGERNE 1955
JOHAN PETER NOACK

28

TROLDDOMSFØRFLGELSERNE I
EUROPA I DET 16. OG 17.
ÅRHUNDREDE
RESOCIALISERING ELLER UDSØDELSE?
LOUISE NYHOLM KALLESTRUP

38

Hvad skal vi kassere? – eller hvad skal vi bevare?

På trods af, eller måske på grund af, moderne informationsteknologi skabes der arkivalier som aldrig før. Derfor er en Statens Arkivers vigtigste opgaver i samarbejde med de relevante myndigheder at udrede, hvad man skal bevare, og hvad der skal kasseres. I Forsvarskommandoen brugte man fx i kalenderåret 2000 ikke mindre end 90 tons papir. Det er klart, at ikke alt dette materiale kan eller skal bevares.

Problemet er, hvad skal vi så bevare? Et sted mellem 90 og 95 procent af alt materiale kasseres; det gælder fx regnskabsbilag. Ellers ville arkivvæsenet drukne i regnskabsmateriale. Men er det egentlig i orden? Arkivarer har gennem tiden haft et meget skiftende historiesyn, og man har haft interesse for meget forskellige temaer og perioder. Statens Arkiver skal sikre bevaringen af arkivalier, der har historisk værdi eller tjener til dokumentation af forhold af væsentlig administrativ eller retslig betydning for borgere og myndigheder. Samtidig skal man sikre muligheden for kassation af ikke-bevaringsværdige offentlige arkivalier i samarbejde med de myndigheder, der er omfattet af denne lov. Her støder man ofte ind i en afvejning af det historisk interessante kontra, hvad der af ressourcemæssige hensyn kan lade sig gøre.

Nemtest ville arkivarer over det ganske land have det, hvis de kunne bevare alt. På den anden side ville de drukne i uanede mængder af papir og elektroniske arkivalier, som ingen kunne finde rundt i.

Som nævnt kasseres regnskabsbilag i dag over en bred kam, men i tidligere perioder bevarede man disse. Det har muligvis gjort forskning i enkeltpersoners finanser, hvorved man kan

få indblik i mode, eller hvad de forskellige samfundslag havde råd til og satte pris på. Regningsmateriale kan også bruges til at undersøges aflønning og korruption. Et eksempel er danske bestiklinger af svenske politikere i midten af 1700-tallet, hvor man prøvede købe den svenske trone til den danske kronprins. Via Rentekammerets anvisninger og dets bankforbindelse i Hamborg kan man tydeligt følge de meget store beløb hen over Sundet.

I dag vil sådanne undersøgelser næppe kunne lade sig gøre, da vi kasserer bilagene. På den anden side er der en langt større offentlighed i forvaltningen, hvorfor sådanne tiltag formodentlig ville blive dokumenteret på anden vis.

Arkivarer kæmper for at have en objektiv og velovervejet tilgang til såvel kassation som bevaring. De ved, at hvis de laver en fejl, går materiale, som vi i dag måske anser for ligegyldigt, tabt for evigt. I det seneste år er kassationspolitikken da også blevet diskuteret indgående. Bølgerne er gået højt, og mange med meget forskellige interesser har blandet sig i debatten. Arkivforeningen planlægger derfor også et seminar om emnet i efteråret.

Resten af året vil læserne kunne muntre sig med bagsideartikler, der tager udgangspunkt i det materiale, som Rigsarkivets og Landsarkivet for Sjællands Bevarings- og Kassationsafdeling lige nu er ved at hjemtage.

Vi ønsker alle god læselyst.

Ole Magnus Mølbak Andersen og Lars B. Struwe,
redaktører

Harald Blåtands dåb

Skal man tro de gyldne relieffer fra Tamdrup kirke, blev Harald Blåtand omvendt til kristendommen, da en missionær bar jernbyrd for ham og derpå døbte ham. Den helt samtidige Widukind fortæller også, at Harald blev omvendt til kristendommen af en missionær og derpå forbød dyrkelsen af de gamle guder til fordel for kristendommens treenige Gud. Ved nærmere eftersyn fortæller de to kilder imidlertid ikke den samme historie.

NIELS LUND

De gyldne plader i Tamdrup

Jamen, Harald Blåtand blev da døbt af Poppo, siddende i en tønne. Det fremgår jo klart af det gyldne relief fra Tamdrup. Det kan der vel ikke være nogen tvivl om?

Det kan der faktisk ved nærmere eftersyn. På prædikestolen i Tamdrup kirke nær Horsens opsatte man omkring 1600 et antal gyldne relieffer, som formentlig stammer fra dels et frontale, dels et andet inventarstykke, måske et relikvieskrin, måske et andet alterfrontale eller et retabel. Fra prædikestolen kom pladerne i 1873 til Nationalmuseet, hvor man siden har arbejdet med at ordne pladerne og rekonstruere deres oprindelige sammenhæng. De stammer fra omkring 1200.

Af frontalet er bevaret 22 opdrevne, graverede og forgyldte kobberplader med en majestafremstilling, evangelistsymbolerne og en række scener fra biblen. Fra det

Det ene af de syv plader fra Tamdrup viser en biskop til venstre og en konge til højre. Biskoppens hue er klippet af, så man kan ikke se om han er ærkebiskop. (Nationalmuseet)

Biskop Poppo opvarmer jernhandsken. (Nationalmuseet)

andet inventarstykke er bevaret syv plader med motiver, der fremstiller legenden om Poppo, der bærer jernbyrd for Harald Blåtand og siden døber ham. Disse syv pladers rækkefølge er omstridt. På den, der oftest sættes som den første, taler en biskop, eller en ærkebiskop – det kan man ikke se, for hans hue er klippet af – til kongen, Harald Blåtand, der hæver sin højre hånd med loftet pegefinger imod ham. De næste to plader viser selve jernbyrden. På den ene har Poppo en jernhandske på sin højre hånd; denne handske opvarmer han i ilden. På den anden viser han jernhandsken frem for kongen, idet han løfter den i sin venstre hånd; i sin højre hånd holder han en bog. Jernbyrden ansås for vellykket, hvis hånden bagefter var uskadt, enten med det samme eller efter otte dage i forbinding.

Scenen her tolkes oftest som Poppo's fremvisning af sin uskadte hånd efter jernbyrden – fordi han er afbildet som biskop, og han erhvervede jo bispeværdigheden ved sin dåd – men det er også foreslået, at han her demonstrerer handsken for kongen forud for jernbyrden – fordi han endnu ikke har fået glorie. Man tør nok sige, at hvis han først har opvarmet handsken til det gloende på sin højre hånd og derpå har overbevist kongen ved hjælp af sin uskadte venstre hånd, så foreligger der et bedrag – et fromt bedrag uden tvivl, men alligevel! Man må foretrække den tolkning, at scenen viser en demonstration af handsken forud for selve jernbyrden.

På den fjerde plade ses så kongens dåb. Kong Harald sidder i en tønd, man holdt jo på fuld neddykning, og døbes af en biskop, der nu har glorie på. De tre følgende plader viser forskellige scener, som formentlig er fulgt efter dåben, en messe, en bøn og indstiftelsen af et frontale.

Widukind om Poppo's jernbyrd

Denne fremstilling i billeder af Poppo's jernbyrd og Harald Blåtands dåb opfattes gerne som en billedversion af Widukinds fortælling om begivenheden:

»Dannerne var fra gammel tid kristne, men tjente ikke desto mindre afguderne efter hedningesskik. Nu hændte det en gang, at der ved et gæstebud, hvor kongen var tilstede, opstod en diskussion om dyrkelsen af guderne, idet danerne påstod, at Kristus nok var en gud, men at der også var andre guder, der var større end han, da de lod menneskene se langt større tegn og undere end Kristus. Herimod vidnede en klerk, der nu har viet Gud sit liv, en biskop ved navn Poppo, at der var én eneste sand gud og fader og hans enbaarne søn vor herre Jesus Kristus og den Helligaand, medens billedstøtterne var dæmoner og ikke guder. Kong Harald, om hvem det siges, at han var ivrig efter at høre, men sendrægtig i at tale, spurgte ham nu, om han var villig til at bevise denne tro på sig selv, hvortil Poppo uden toven svarede ja. Kongen lod så klerken sætte under opsyn til dagen efter, og da det var blevet morgen, lod han et stort, tungt stykke jern ophede og bød klerken bære det glødende jern for den katolske tro. Den Kristi bekender greb uden toven jernet og bar det så længe kongen bestemte. Han fremviste så sin uskadte hånd og sandsynliggjorde således den katolske tro for alle. Omvendt til denne [tro] bestemte kongen, at Kristus skulle dyrkes som eneste gud og bød de folk, han herskede over, at forkaste afguderne, og han viste senere præsterne og Guds tjenere skyldig ære.«

Samme historie?

Der er dog visse uoverensstemmelser mellem de to historier. Hos Widukind løfter Poppo en klump glødende jern, men bærer ikke en glødende handske. Handsken optræder første gang kort efter 1100 i en fortælling om Trierbispernes gerninger, og herfra fandt den vej til andre kilder. Også Saxo kendte den version af historien, men lod ganske vist Poppo optræde under Sven Tveskæg. Det er imidlertid kun et teknisk spørgsmål. En langt mere betydningsfuld uoverensstemmelse er det, at i Widukinds version, som er skrevet 967-68 og altså er næsten samtidig med begivenheden, efterfølges jernbyrden ikke af nogen dåb. Det har måske sin naturlige forklaring deri, at Widukinds beretning slet ikke er nogen beretning om Harald Blåtands omvendelse og dåb. Tværtimod, fortæller han, var danerne kristne fra gammel tid, men trods det dyrkede de fortsat deres gamle guder ved siden af Kristus, fordi de på visse punkter holdt dem for stærkere end Kristus. De var altså synkretister, og det var ikke ualmindeligt, at nys kristnede havde svært ved at slippe deres gamle guder fra den ene dag til den anden. Beda fortæller i sin engelske kirkehistorie om kong Rædwald af East Anglia, der døde senest 627, at »han efter de gamle samaritaneres skik syntes at tjene både Kristus og de guder, han tjente før; i den samme helligdom havde han både et alter bestemt for den kristne gudstjeneste og et lille alter, hvor han frembar ofre til dæmonerne (H. E. ii: 15).« Hvor hedenskaben havde betragtet de gamle guder som sammensatte, de kunne være mægtige og velvillige, hjælpsomme, eller de kunne være ondskabsfulde og smålige, drillende, så fremstillede kristendommen dem alene som ondskabsfulde og upålidelige; de skulle modarbejdes og ikke forsones ved ofre.

Hvis danerne således var kristne allerede, blot på en ufuldkommen og halvhjertet måde, så var Poppo's opgave ikke at omvende dem til kristendommen eller at opnå kongens eller folkets dåb. Den var kun at overbevise dem om, at Kristus i enhver henseende var den stærkeste, at de gamle guder var magtesløse og kunne undværes. Det er da også lige præcis, hvad Widukind opregner som resultatet af Poppo's indsats: »Den Kristi bekender greb uden toven jernet og bar det så længe kongen bestemte. Han fremviste så sin uskadte hånd og sandsynliggjorde således den katolske tro for alle. Omvendt til denne [tro] bestemte kongen at Kristus skulle dyrkes som den *eneste* gud og bød de folk, han herskede over, at *forkaste afguderne*, og han viste senere præsterne og Guds tjenere skyldig ære.« Man bør derfor ikke undre sig over, at der ikke følger nogen dåb efter jernbyrden hos Widukind, for uanset de vanskeligheder, vi fra andre kilder kender til med at få danerne til at modtage dåben før på dødslejet, så må vi gå ud fra, at Widukind ikke ville regne dem for kristne, hvis de ikke var døbt. Primsigning kunne være et skridt på vejen, men dåben var kirkens optagelsesritual.

Hvornår blev Harald egentlig døbt?

De mest spændende problemer i denne sammenhæng er derfor ikke at forklare, hvornår eller hvorfor Widukinds jernklump blev til en handske, men at forklare hvornår og hvorfor man kom ind på, at Poppo's jernbyrd førte til Haralds omvendelse

Biskop Poppo bære jernbyrden og viser det for kongen.
(Nationalmuseet)

Kong Harald, siddende i en tønd, lader sig døbe af en biskop.
(Nationalmuseet)

Det første rigtige vidnesbyrd om kristendommens komme til Danmark er Harald Blåtands store runesten i Jelling, hvor han bekendtgør, at han kristnede danerne. Motivet på B-siden er ofte tolket som en løve i kamp med en slange, men Egon Wamers har givet gode grunde til at opfatte det store dyr som en hjort snarere end en løve; hjorte er hyppigt afbildet i kamp med slanger, således på mønter slået i Hedeby tidligt i 800-tallet.

til kristendommen og efterfulgtes af hans dåb. Og hvis Harald på tidspunktet for Poppo's besøg allerede var kristen og døbt, hvornår var han da blevet døbt?

Adam af Bremen har en anden historie om Haralds dåb end Widukind. Poppo var nemlig forbundet med Köln, og det passede dårligt i Hamborg-Bremens kram at lade kölnerne have nogen som helst andel i kristendommens udbredelse i Danmark. Adam lader derfor Poppo omvende den svenske konge Erik Sejrssæl og giver Otto den Store æren for Haralds dåb, idet han lader Otto foretage et sejrrigt felttog op i Jylland til Limfjorden. I den forbindelse påtvang kejseren kong Harald og hans familie dåben; Sven Tveskæg skal ved den lejlighed have fået navnet Sven-Otto.

Imidlertid er det forlængst erkendt, at Ottos felttog op i Jylland er en konstruktion af Adam på grundlag af Otto 2.s felttog i 973-74. Det fandt ikke sted, og så kan det ikke have ført til Haralds dåb. Man kan heller ikke bruge den udvej, at hvis det var Otto 2., der førte felttoget, så var det nok også ham, der tvangsdøbte Harald Blåtand. Det ville placere begivenheden efter 973, men for det første tyder andre kilder på, at Otto 2.s felttog blot gik til Hedeby, for det andet tilskriver Widukind i sin første

redaktion fra 967 ikke danerne eller deres konge noget behov for omvendelse eller dåb, kun for en korrektion af deres religiøse praksis.

Den ældste Danmarkshistorie, *Roskildekroniken*, er forfærdelig rodet med hensyn til Jellingedynastiet. Grundlæggende overtager den dog Adams påstand, at hvor Gorm den Gamle var afvisende over for kristendommen, så var Harald positiv, og den oplyser, at da Harald havde efterfulgt Gorm på tronen, blev han gjort kristen – men intet om, hvordan eller af hvem.

Sven Aggesen ved heller ikke, hvornår Harald blev døbt. Han fortæller på den ene side, at Harald lod sine forældre højsætte på hedensk vis, på den anden side at Harald var den første, der med afsky vendte sig væk fra afgudsdyrkelsens smudsigheder og tilbød Kristi kors. Det klinger lidt af Widukind, at det var afgudsdyrkelsens afskaffelse, der var det væsentlige i Haralds indsats.

Det samme gælder for et kildested, som man ofte har brugt til at tidsfæste Haralds dåb, nemlig kölnermunken Ruotgers biografi af Bruno, der var ærkebisp af Köln 953-65. Han fortæller, hvorledes i Brunos tid, som et resultat af hans fortjeneste, normannernes konge Harald med en stor mængde af sit folk forkastede billedstøtternes forfængelighed og gav deres nakke under kongernes konge Kristus. Ruotger skrev i 968-69, næsten samtidig med Widukind. Han siger ikke, som Widukind, at danerne var kristne fra gammel tid, men det er den samme historie om opgivelsen af afgudsdyrkelsen, han fortæller.

Nærbillede af Jellingestenens slange.

Hvornår blev danerne egentlig kristne?

Nu er det ikke godt at vide, hvad Widukind mere præcist mente med udtrykket 'fra gammel tid', men hvis danerne var kristne og Harald døbt, for ærkebisp Bruno døde i 965, hvor Poppo altså senest kan have aflagt sit besøg, så er der ikke noget stort spillerum. Gorm den Gamle døde i 958, og da gav Harald ham en hedensk begravelse i en høj. Ville han mon have gjort det, hvis han selv og danerne var kristne? Så fortog den sønlige respekt for faderens tro sig i hvert fald hurtigt, for ikke så længe efter flyttede han faderens jordiske rester fra gravkammeret i nordhøjen over i en kristen begravelse i kirken i Jelling.

Vi ved også nu, at selv om mange danske utvivlsomt har kendt til kristendommen længe før Harald Blåtands tid, så findes der ikke spor af kristen gudsdyrkelse i Danmark før midten af 900-tallet, og endda først for alvor efter år 1000. Derfor er den sandsynligste løsning måske, at Widukind har ment, at når sakserkongen Henrik Fuglefænger i 934 tvang danerne til omvendelse, så var de dermed kristne, omend Kristus ikke blev enerådende før senere.

Niels Lund er professor, dr. phil. ved Saxo-Instituttet, afdeling for historie, Københavns Universitet.

Tegning af de to sider af Jellingestenen med henholdsvis Hjortesiden og Kristus.

De sjove konger

– kongerækken på
Aabenraa Rådhus

1. april til 6. juni 2006

De 'fleste byer i Danmark har en eller flere skjulte skatte. Nu kan museet i Aabenraa med udstillingen 'De sjove konger' præsentere en af Aabenraas skjulte skatte.

Det drejer sig om 30 billeder fra midten af 1700-tallet. De forestiller Danmarks konger fra Christian I. til Frederik 6. samt deres dronninger. Billederne viser kongerne i al deres magt og væld og har været brugt til at huske landets indbyggere på kongernes betydning. Rækken hænger til hverdag på Aabenraa Rådhus, hvor den i flere hundrede år har dekoreret rådhusalen.

Inden for de senere år har det været almindeligt at betragte kongerækker som det kedeligste i verden. Det er dybt uretfærdigt. Kongernes historier er fyldt med skandaler, elskerinder, drømme, sindssygdom, utroskab og almindelige slagsmål. Det er nogle af disse historier, der vises på museet i forbindelse med udstillingen.

Udstillingen gør kongerne og deres historie tilgængelige for både børn og voksne.

Samtidig med udstillingen på museet bliver gågaden i Aabenraa inddraget som udstillingslokale. Tredive store bannere vil pryde byen og dermed give byens indbyggere, gæster og brugere en særegen museumsoplevelse.

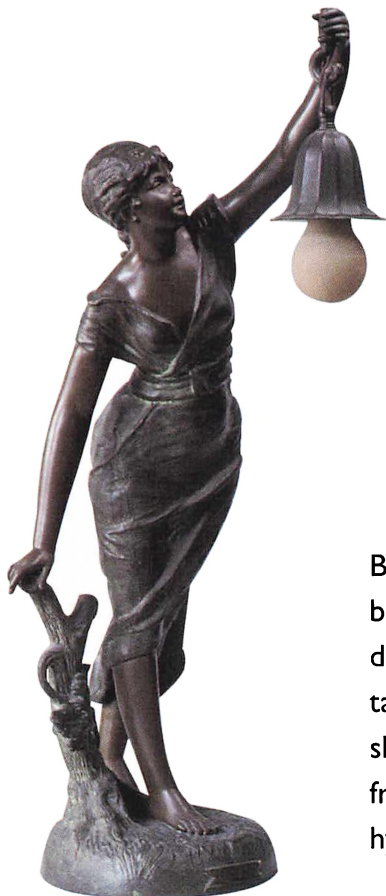
Udstillingen mål er at gøre kongerækker lidt mere populære. Det er både vigtigt og spændende at beskæftige sig med de sjove konger. Og så er der oven i købet gratis adgang til udstillingen.

BOLIGENS

sentimentalisering

– LIVET I ARISTOKRATIETS OG BORGERSKABETS
BOLIGER I DET 18. OG 19. ÅRHUNDREDE

Boligudviklingen afspejler i høj grad samfundsudviklingen. Studier af boliginteriører i fortiden kan således fortælle om den dagligdag, som datidens mennesker levede i. 1700-tallets udadvendte pragt blev i 1800-tallet erstattet af en mere indadvendt, familieorienteret indretning. Dette skete parallelt med, at den private sfære blev udviklet i kølvandet på Den franske Revolution. Og det er også i denne sammenhæng, at begrebet hygge gjorde sin entre i danmarkshistorien.

I *Aftenpassiar* har maleren Viggo Johansen gengivet en scene fra sin stue på Virginiavej, Frederiksberg. Kunstkritikeren Karl Madsen synker mageligt ned i sofaens polstring, mens han lytter til maleren P.S. Krøyer, der ytrer sig ivrigt gestikulerende. I petroleumslampens skær sidder værtinden, Martha Johansen, med et ugrundeligt blik, mens hun støtter albuen til bordkanten og hagen til hånden. Foran de tunge portierer sidder Karl Madsens hustru, Thora, bag hende står den unge kunstner Julius Paulsen, lømmelagtigt med venstre hånd i jakkelommen. Overfor Krøyer bøjer arkitekten Thorvald Bindsbøll sig opmærksomt forover med opspærrede øjne parat til at replicere ham. *Olie på lærred. 1886. Statens Museum for Kunst.*

THOMAS LYNGBY

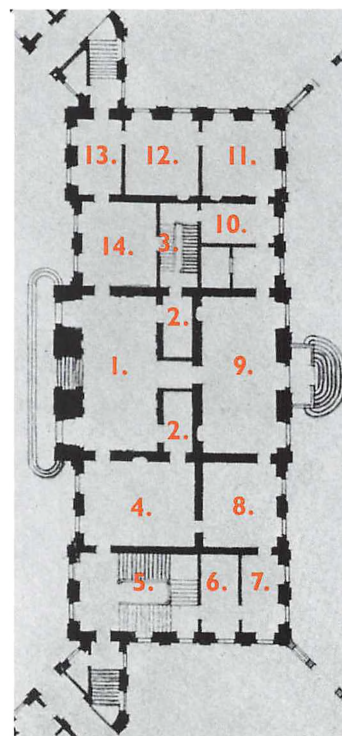
Menneske og bolig er forbundne som sneglen med sit hus. Hvem har ikke prøvet at træde ind i barndommens velkendte stuer og værelser og pludselig blive konfronteret med tanker, følelser og oplevelser, der ellers var glemt? Rummene synes at være forbundet med sindets korridorer og kringelkroge. Når vi sovndrukne om natten med forsigtighed træder på det knirkende trappetrin, kan vi tilsvarende komme i tvivl om, hvor kroppen ender, og hvor huset begynder. På museer, herregårde og andre steder konfronteres vi med interiører, der er forladt af beboerne, men som endnu rummer ekkoet af de kroppe og sind, der bevægede sig rundt, arrangerede stuerne og samtidig selv umærkeligt arrangeredes af det spil, som boligen var scene for. Denne artikel giver et rids af 1700- og 1800-årenes aristokratiske og borgerlige boligkultur ved at fokusere på ændringerne i de mentale og kropslige relationer mellem beboere og huse. Disse forandringer er uadskillelige fra samfundets forvandling fra et rangssamfund til et borgerligt domineret klasse-samfund og skabte såvel nye mennesker som nye beboelsesformer.

Stil uanset omkostningerne

Da den unge fremadstræbende holstenske greve Carl Schack Rantzau i 1748 ægtede sin kusine Catharine Rantzau, boede hun i starten hos sin mands faster, Anna Sophie Schack, på Gram Slot i hertugdømmet Slesvig, han i sin ungkarlejlighed i Laksegade i København. Faktisk skrev han til sin faster og til godsinspektøren på Gram og bønfuldt dem om at beholde hans hustru i Gram; for han mente, at hendes komme til København ville ruinere ham. Og ikke uden grund. En mand, der som Schack Rantzau spiste ved Frederik 5.s bord – en ære, der ellers kun tilkom kongens nærmeste, overhofmarskal Adam Gottlob Moltke og kongens generaladjutant Frederik Danneskjold-Laurvig – måtte i sin nye rolle som ægtemand og husherre nødvendigvis etablere sig med stil uanset omkostningerne. Og det blev da også enden på det. Den 10. oktober 1750 erhvervede han en rummelig gård i Gothersgade nær Kongens Nytorv og lod den kostbart indrette. I hans arkiv på Rigsarkivet findes en mængde regninger, hvoraf hovedparten hidrører en udsøgt boligindretning. Her er regninger for malerarbejder, fra stolemager Adeler og fra møbelsnedkere, der blandt andet solgte ham en kinesisk servante og fornemme brætspil med indlagte elfbensarbejder. Hvorledes boligens fremtræden i gadebilledet skulle matche ejerens selvfølelse kom også til udtryk, da Schack Rantzau anmodede Magistraten om at sætte gadelygter op foran sit nye hus. Andre regninger vidner om den ekstravagante livsførelse, herunder omfangsrige og detaljerede opgørelser fra tre af byens vinhandlere, der fortæller om forbruget af champagne, bourgogne og det sagnomspundne flydende guld fra Tokaj i Ungarn.

Snart supplerede han efter tidens smag københavnerboligen med en lystejendom nær byen, Aggershvile med tilhørende barokhave ved Øresundskysten, lidt nord for Skodsborg. Pragtboliger og luksuskonsum synes så nært knyttet til den selvscenearbejdelse, der var en uundværlig del af 1700-årenes aristokratiske identitet, at selv bevidstheden om overhængende fare for økonomisk ruin ikke kunne stoppe en mand som Schack Rantzau. Han måtte 1756 sælge gården i Gothersgade og Aggershvile og forlod den danske scene sammen med en af sine elskerinder, operasangerinden Rosa Tagliavini. Andre roller ventede ham dog; det var ham, det 16 år senere tilfaldt at arrestere Christian 7.s dronning, Caroline Mathilde, ved den paladsrevolution i 1772, der bragte Johan Friedrich Struensees korte reformstyre til fald.

Et andet eksempel på den nære forbindelse mellem selvfølelse, ære og bolig er den stolthed, som den ambitiøse sjællandske storgodsejer Severin Leopoldus Løvenskiold følte, da Frederik 5. i 1750 opfordrede ham til at bygge et af de fire palæer, der skulle opføres omkring Frederiksstadens centrale *place royale*. Desværre lå opgaven over Løvenskiolds økonomiske formåen, men som Schack Rantzau kastede han sig ikke desto mindre ud i det store byggeprojekt for at vise sin »*allerunderdanigste devotion*«, og han erklærede, at han ville anvende al sin formue for at tilvinde sig majestæten uforlignelige nåde. Da det efterhånden blev klart, at hans midler ikke ville slå til, bad han overhofmarskal Adam Gottlob Moltke om økonomisk støtte. Det blev afvist, men Moltke svarede, at det ikke var kongens intention at sætte nogen i forlegenhed, og åbnede for mulighed for, at Løvenskiold kunne bakke ud af det prestigefyldte byg-

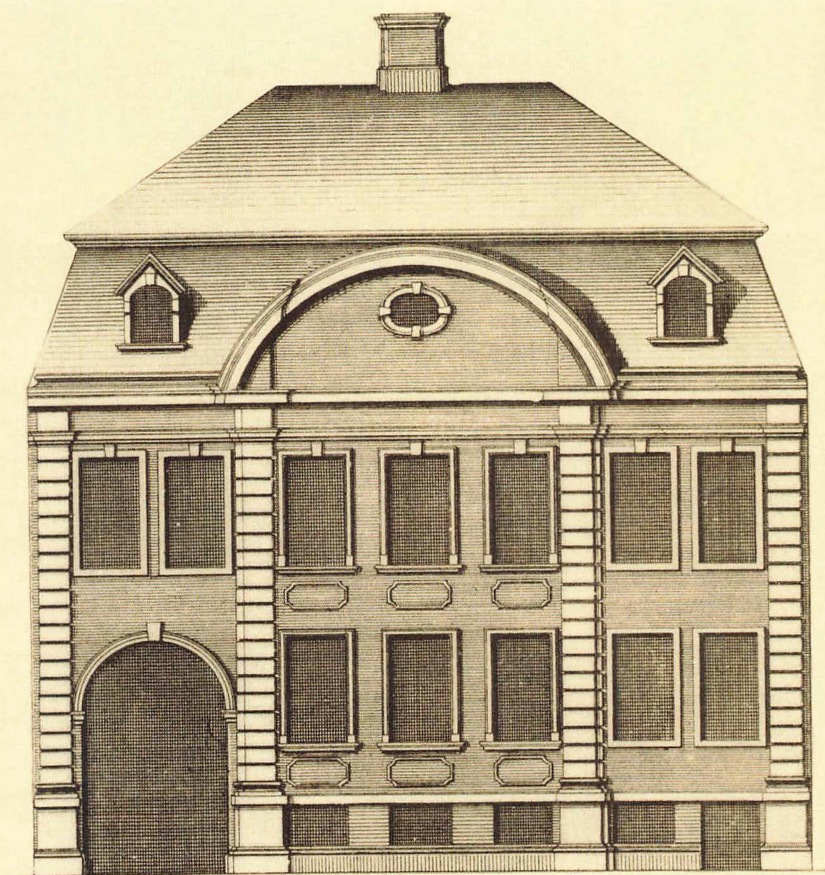
Plan over stueetagen i Det schackske Palæ. (1) Vestibulen, (2) Dégagements, (3) Den mørke trappe, (4) Forstuen ved hovedtrappen, (5) Hovedtrappen, (6) Grevens sovekammer, (7) Grevens kabinet, (8) Den blå stue, (9) Havesalen, (10) Den grønne stue, (11) Den røde stue, (12) Den gule stue, (13) Grevindens sovegemark, (14) Grevens sovegemark. Bearbejdning af stik fra Laurids de Thurah: *Den Danske Vitruvius*, III, 1967.

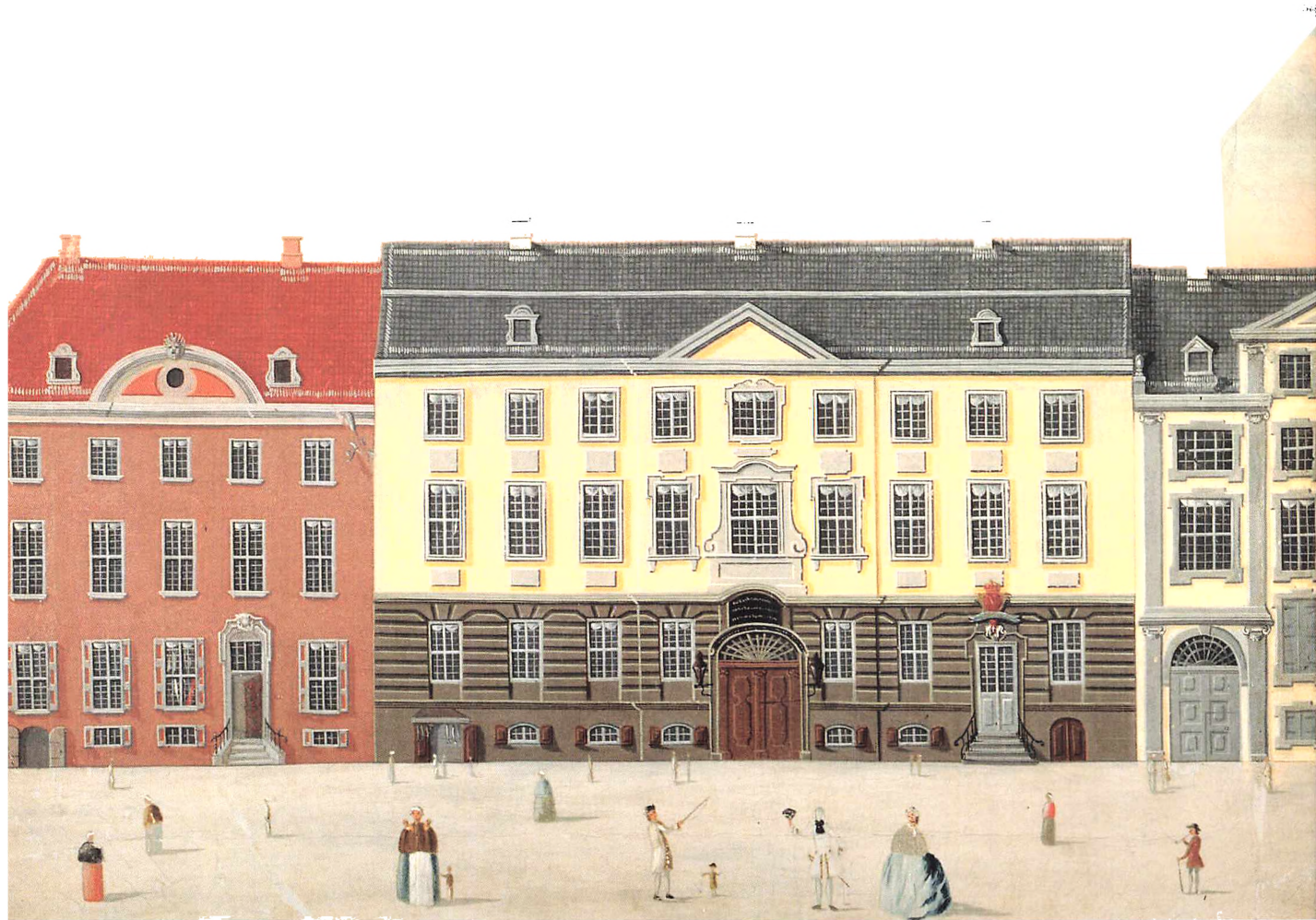
geprojekt. Det var den ærekære Lovenskiold imidlertid ikke indstillet på. I mere end tre år søgte han stædigt at opretholde sit umulige forehavende. Først da afhændede Lovenskiold sit endnu ufærdige palæ til Schack Rantzaus tidligere omtalte tante, den styrtende velhavende Anna Sophie Schack, der ønskede, at hendes stedsøn, Hans Schack, skulle have palæet som københavnerresidens efter sit forestående bryllup med komtesse Ulrica Augusta Vilhelmine Moltke, datter af ingen anden end hans excellence, overhofmarskal Adam Gottlob Moltke.

Isenesættelse til enhver lejlighed

Det hus, de to nygifte 1757 kunne træde ind i, var tidens drøm om den ideelle bolig. Fra indgangsdøren i bygningens midtakse gik man nogle trin op til vestibulen, der sammen med havesalen udgjorde stueetagens største rum. Vestibulens anselige størrelse og indretning skulle, som det også er afhjemlet i tidens arkitekturtraktater, gøre en nøje tilrettelagt virkning på den besøgende. Den schackske vestibules rige stukatur på vægge og loft – den fornemste i stueetagen – og de klassiske pilastre, >

Gothersgade 11 blev opført i 1730'ernes slutning af Philip de Lange. Det var denne ejendom, grev Carl Schack Rantzau erhvervede sig i 1750. Laurids de Thurah: *Hafnia Hodierna*, 1748.

kronet med kapitæler, gav rummet en streng, kølig karakter. Vestibulen var et filter mellem boligens orden, som husets herre og frue beherskede, og gadens hob. I væggen modsat gadedøren fandtes tre store, portalagtige åbninger. Den midterste førte til havesalen, de to andre til små gange – *dégagements*. Den venstre gang førte til en mindre, skjult trappe, den såkaldte mørke trappe, den højre via en forstue til rummet, hvor den store etagesammenbindende hovedtrappe, paradetrappen, befandt sig.

Langs haven lå rummene *enfilade*, i flugt, så man i ét blik kunne skue gennem hele rækken af rum. I stueetagens centrum den store, repræsentative havesal, til den ene side flankeret af den grønne og den røde stue, og til den anden af den blå stue og grevens kabinet, hvorfra man nåede grevens sovekammer. Ifølge et inventarium fra 1760'ernes begyndelse var der i sovekamret en seng med sirtesomhæng, et perlemalet *lavoir* til morgen- og aftentoilette, et sammenklappeligt bord, en taburet og fire stole. Desuden et skrin til grevens dokumenter og en bogreol.

Møblementet indikerer, at soveværelset kunne rumme flere personer og i det

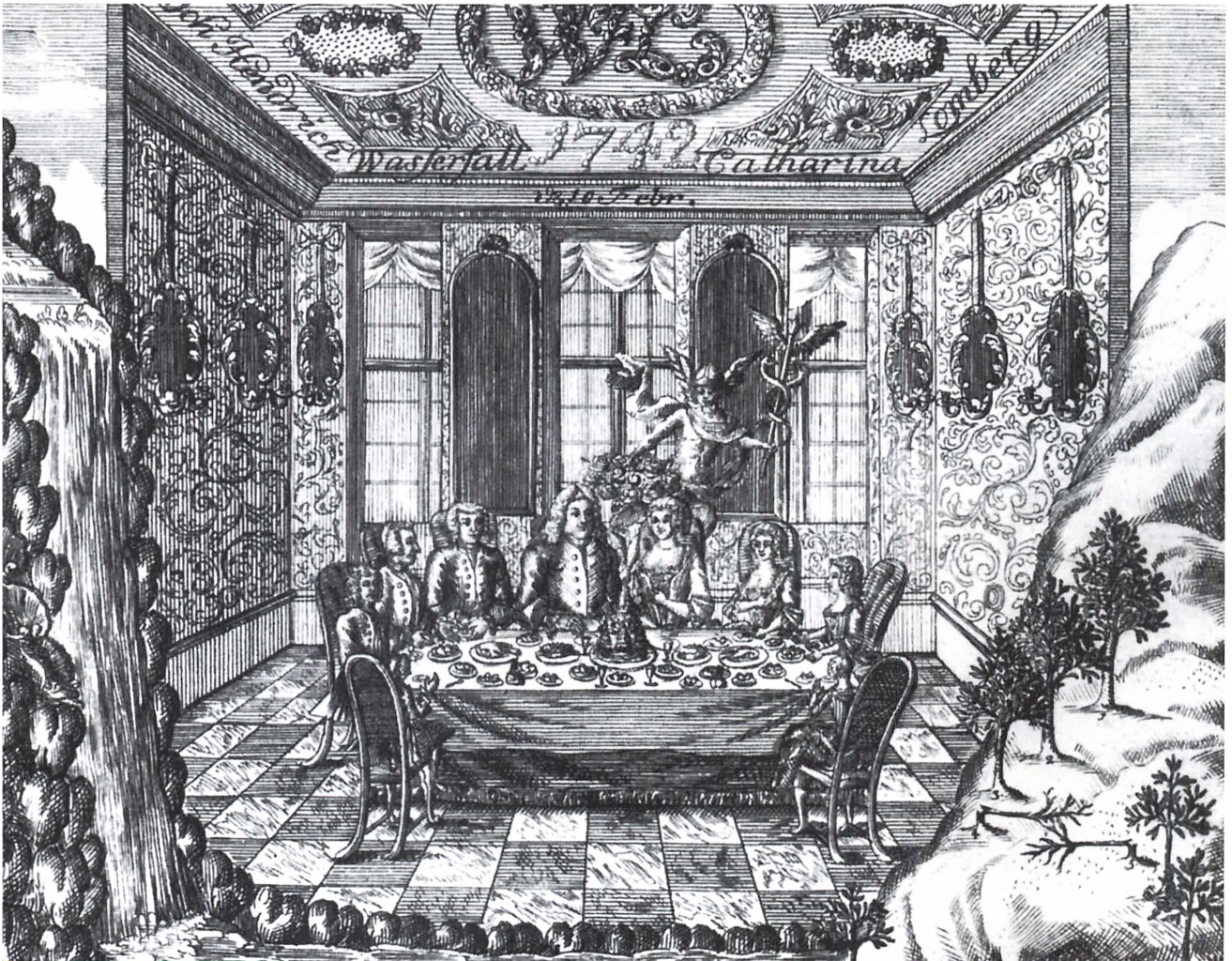
Sirlige borgerhuse i Købmagergade. I midten apoteker Beckers gård, opført 1736 af Laurids de Thurah. Til venstre klædekræmmer Joh. Hendrich Wasserfalls hus, opført 1731-32 af Philip de Lange. Olie på lærred. Hans Heinrich Eegberg og Johannes Rach. Ca. 1750. Nationalmuseet.

Her er vi indenfor til sølvbryllup hos klædekræmmer Joh. Hendrich Wasserfall og hans hustru Catharina Lomberg. Ægteparret har ladet sig afbilde i deres sals interiør, siddende til taffel med deres syv børn. De sidder ranke, parykkede og i galladragt omkring bordet, der er opstillet på salens flisegulv. Mellem vinduerne er der store pillespejle, på væggenes tapeter hænger lampetspejle. Vandfaldet og bjerget i forgrunden spiller på ægteparrets navne. Kobberstik. 1742. Det kongelige Bibliotek.

hele taget tjente andre formål end blot at sove i. Grevens sovekammer havde vindue i sydgavlen. Grevindens sovekammer var placeret i bygningens modsatte ende ved nordgavlen og havde vinduer mod pladsen foran palæet. Der var således absolut ingen forbindelse mellem grevens og grevindens sovekammer; man kunne ikke engang se vinduerne af det ene fra det andet, og den ene kunne have gæster, uden at den anden vidste det. Foruden dette sovekammer disponerede greven over et sovegemak, hvor det må formodes, at særlige gæster har fået tilstået den ære at blive modtaget af greven eller grevinden liggende i en fornem paradeseeng. Sovegemakket nåede man via en dør i vestibulens venstre sidevæg.

Kom man til fest, gik man op ad den monumentale, stukprydede paradetrappe, hvor nye vuer og perspektiver af svimlende overdådighed åbnedes, mens man trin for trin blev draget stadigt dybere ind i husets forførende trylleri. På førstesalen, *beletagen*, lå ud mod pladsen palæets mest storslåede rum, den eventyrlige riddersal,

hvis talrige spejle og overmenneskelige loftshøjde gav en ekstravagant rumvirkning, alt sammen medvirkende til at indgive den besøgende fornemmelsen af, at her boede kæmper.

Et palæ som det schackske indeholdt flere sekvenser af rum med forskellige grader af fornemhed. Disse rum kunne med de relativt få, lette møbler eller særlige festdekorationer formes til forskellige typer af selskabelighed. Således kunne modtagelse af besøgende nøje afpasses efter gæsternes sociale rang og besøgets karakter. Set med vor tids øjne er det et bemærkelsesværdigt træk, at der manglede et klart skel mellem private rum og rum, hvortil besøgende havde adgang.

Borgerskabets boliger – i og uden for den repræsentative offentlighed

Det var ikke kun den øverste elite, for hvem boligkulturen i 1700-årene havde en så voldsom eksistentiel betydning, at man hellere risikerede fallit end gik på akkord. Borgerskabet fulgte med, så godt det kunne. Det ved vi fra samtidens store dansknorske forfatter Ludvig Holberg, der taler om, at »Skrædere, Skoemagere og Bagere ... boe udi Huuse, som man kunde tage for Palatser,« og det ved vi fra Laurids de Thurahs store arkitekturguide til datidens København *Hafnia Hodierna*, der medtager adskillige sirlige borgerhuse. Tidens boligmode prægede også husenes indre. Den allestedsnærværende teolog, romanforfatter og topograf Erik Pontoppidan skildrer denne transformation i sin roman *Menoza* og i sine patriotisk økonomiske skrifter. Tidligere havde borgerne nærmest boet som bønder med nagelfaste bænke, der flankerede langbordet, hvor husherren sad for enden. Knappe, solide møbeltyper med rod i middelalderen og renæssancen var nu afløst af skrøbelige småborde, stole og kanapeer, der var dyre og skulle udskiftes i takt med nye modestrømninger. Hvor husene tidligere kun havde ét lille spejl i stadsstuen, hang nu store spejle mellem vinduerne. Skabe og kister afløstes af kinesiske lakchatoller og væggenes egetræspaneler af dyre damask- eller silketapeter. Kirsten Lindbergs omfattende undersøgelser af københavnske skifter viser, at allerede fra 1700-årenes begyndelse synes den borgerlige boligkultur præget af aristokratiske modestrømninger. Den borgerlige bolig havde færre rum til rådighed end den aristokratiske, ægtefolk havde ikke separate soveværelser, men ellers er der mange lighedstræk. Boligen indeholdt som minimum en stue, de fleste tillige et eller flere kamre, køkken, forstue og eventuelt en sal, der kun brugtes ved særlige selskabelige lejligheder. Stuerne havde mere fornemme møbler end kamrene. Senge kunne være opstillet i såvel stuer som kamre. Velstillede borgere havde særlige rum benævnt sovekamre, der var mere fornemt indrettet end almindelige kamre. Rummene fik således som i den aristokratiske bolig forskellige grader af fornemhed og begyndte at blive knyttet til bestemte funktioner.

I tidens anstandshåndbøger findes anvisninger for, hvordan man som vært skulle modtage sine gæster ved boligens indgang, og der findes også regler for, hvordan gæsterne, når de bespistes, skulle placeres efter rang. Retternes art og antal skulle tilpasses folks stand, og skåler udbringes i en rækkefølge, der svarede til den enkeltes sociale position. Desuden var det vigtigt at afstemme sit humør og sin snak til lejligheden, alt efter om anledningen til selskabet var lystig, sørgelig eller noget

Det slåbrokkede rokokomenneske: Den i Aabenraa fødte russiske diplomat Caspar von Saldern sidende lidt skødesløst på tværs af stolen foran sit skrivebord. Han er iført en lang slåbrok, og på hovedet bærer han en fornem nathue for ikke at fryse den kronragede isse, der normalt fandt varme under parykken. Olie på lærred. H. Buchholtz. 1772. Schierensee.

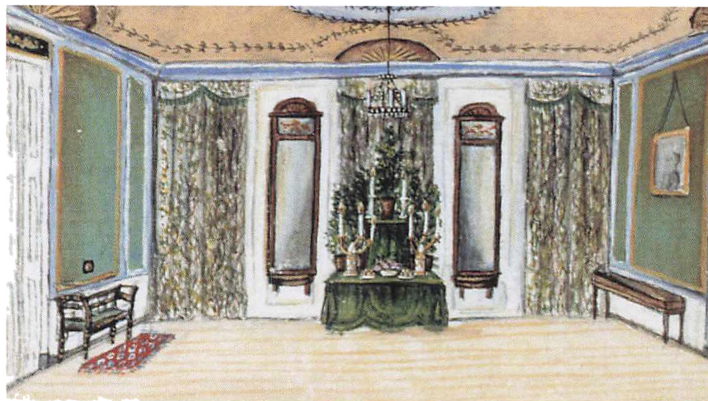
andet. Også kroppen skulle være en del af forestillingen. Man skulle klæde sig efter moden, så man ikke tiltrak sig unødigt opmærksomhed ved en for særpræget dragt, og man skulle føre sin krop efter indøvede mønstre, når man hilste på folk, når man gik, når man stod, når man sad, når man spiste, når man dansede og så videre. Adfærden for det parykkledte rokokomenneske var i det offentlige rum, som strakte sig ind i boligen, nøje koreograferet efter forskrifter, som kunne studeres i anstandshåndbøger, hos dansemestre eller lignende.

Der fandtes dog også en verden i boligen uden for den repræsentative offentlighed – en verden, hvor man hængte parykken i parykskabet og iførte sig slåbrok. Denne verden var i mindre grad genstand for repræsentationer i kunst og litteratur, og der fandtes ikke tilsvarende forskrifter. Her trivedes affekter, tilbøjeligheder og tøjesløshed i en blanding, der for eftertidens mennesker skulle blive skydeskive for påstande om 1700-årenes dekadente skørlevned. Her finder vi Carl Michaël Bellmans sansemættede interierer i *Fredmans epistlar*, eventyreren Giovanni Giacomo Casanova og den uregerlige Christian 7. Men det slåbrokkledte rokokomenneske kunne også vælge at hellige sig sin konkyliesamling, sin bogsamling, sin samling af sjældne kobberstik eller andre stilfærdige, lærde sysler.

Anskuer man den borgerlige boligs plan over et længere tidsrum, ser man en gradvis transformation. I 1700-årenes begyndelse boede man fortrinsvis i forhusene, i sidehusene var værksteder, lagre, stalde, eventuelt simple lejligheder. Men efterhånden begynder forhusets lejligheder at strække sig ind i sidehusene, hvor typisk køkkenet, spisekammeret og køkkentrappen placeredes. Hjørnerummet mod gården mellem forhus og sidehus benyttedes typisk som sengekammer, der således – som noget senere utænkeligt – var et gennemgangsrum mellem køkkenet og de fornemme, repræsentative rum, der lå ud mod gaden i forhuset. Den borgerlige bolig fik en tvedtelt struktur, men de to dele var endnu tæt sammenvævede.

Barndomshjemmet som refugium og opfindelsen af hygge

I slutningen af 1700-årene og navnlig i 1800-årene sentimentaliseredes boligen. Man begyndte at reflektere over familiens bolig – hjemmet – som et væksthus for den følsomhed, der kom på mode i tiden omkring Den franske Revolution – en tendens, der både gjorde sig gældende i den borgerlige og i den aristokratiske boligindretning. Man mente, der var en sammenhæng mellem følelser og det fysiske miljø, man færdedes i. Det er på denne tid, at ordet hjemve dukkede op i det danske sprog. Unge danske videnskabsmænd og kunstnere beskyttede deres følsomhed under deres europæiske dannelsesrejser ved at erindre sig de hjemlige tilstande, således som det på eksemplarisk vis kom til udtryk, da den unge læge Rasmus Emil Bruun i 1815 skulle på rejse til Tyskland, Østrig, Italien, Schweiz, Frankrig og England. Hans forlovedes mor, Dorothea Elisabeth Jürgensen, forærede ham en lille bog, hvori på

I de første årtier efter, at hyggeideologien havde sejret, var boligen endnu præget af den tidligere paradeagtige indretning med møblerne opmarcheret langs væggene; navnlig i den repræsentative sal. Her et kikk ind i Thomasine og Carl Frederik Gyllembourgs Ehrensværds sal i Bredgade 38 anno 1814. På bordet mellem pillespejlene er pyntet til jul med lys og gran. Billedet er en af de sentimentale miniatureakvareller, som Rasmus Emil Bruun fik med på sin dannelsesrejse. Nationalmuseet.

På *Fru Gyllembourg* oplæser en af sine *Noveller* for J.L. Heiberg og dennes *Hustru* har Wilhelm Marstrand givet en historisk fremstilling af den heibergske familiekreds samlet i deres hjem, som af mange i samtiden blev opfattet som indbegrebet af den borgerlige kultur med dyrkelsen af det intime. Her sidder man samlet om dagligstuens runde bord, mens den aldrende Thomasine Gyllembourg læser op i skæret fra lampen med den brogede blomsterskærm. Hendes forfatterskab blev udgivet under pseudonym; derfor vender hun ryggen til betragteren af billedet, men viser samtidig sit ansigt på det af Jens Juel udførte ungdoms-portræt, der hænger på væggen. Johan Ludvig Heibergs hustru, skuespillerinden Johanne Luise Heiberg, passer sit sytøj, mens hun lytter. Johan Ludvig Heiberg lytter, mens han distræt piller ved sit lommeur. *Olie på lærred. 1870. Privateje.*

tolv miniaturekvareller var gengivet de steder, han var vant til at komme med sin forlovede. De syv af disse gengav dagligstuer og sale hos venner og bekendte. Tanken var, at når han i det fremmede fik breve fra sin elskede, kunne han tage bogen frem og genopleve hende i de stuer og omgivelser, de holdt af.

Det intime dagligliv i boligen skulle reguleres i en grad, der tidligere var forbudt boligens repræsentative side. En normativ litteratur, der rettede sig mod husmødre, blomstrede op. En yndet metafor for hjemmet blev arnen, og ildstedets varme modstillede den kulde, der herskede i yderverdenen, hvor det var nødvendigt at handle kalkuleret. Ude fandtes en maskulin rationalitet, i hjemmet skulle et inderligt følelsesliv mellem ægtefæller og børn næres. Husmoderen var at betragte som en art vestalinde, der vogtede, at ilden ikke gik ud i den hjemlige følsomhedskult. Husets frue var »*selve det bankende Hjerte i sit Hjem*,« som det hedder i en sen formulering af Emma Gad fra 1903.

Noglebegreber i repræsentationen af det følsomme hjemmeliv var hvile, ro og hygge. Sidstnævnte ord introduceres på dansk af norskfødte forfattere i 1700-årenes slutning. Ordets oprindelige betydningszone synes knyttet til det at pleje eller at værne, men fik gradvist mere fylde og kom til at betegne en følelse af tryghed og ro, der lokaliseres til det indendørs. I Frederik Paludan-Müllers versroman *Adam Homo* (1842) træffer vi i Første Sang præsten Peter Homo, der ved juletid er på vej hjem og ved synet af sin præstegård i tanken bevæger sig fra teologiens til dagligstuens spiritualitet:

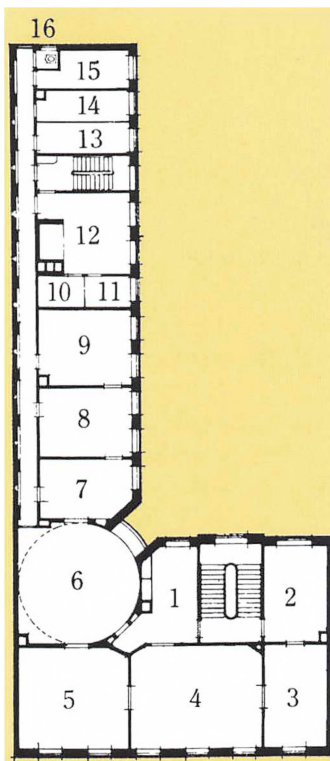
*Og intet Under; Lysets milde Skjær,
Som glimter gjennem Præstegaardens Ruder,
Og som det hyggelige Hjem bebuder,
Hvis Tag han kommer meer og mere nær:
Hans Sind nu drager ned til andre Guder,
Til Julegroden og en Hustru kjær;
I Præstegaardens lune Dagligstue
Han i Forening snart skal begge skue.*

I 1800-årenes memoirelitteratur skildres barndomshjemmet ofte som udgangspunkt for individets hele liv. Hvor memoireforfattere født før 1760 i reglen fremstiller et register over deres livs bemærkelsesværdige og spektakulære tildragelser uden at hæfte sig særlig ved barndommens land, synes memoireskrivning nu knyttet til en modernitetsbevidsthed, hvor individet oplever det værende som under stadig nedbrydning eller forvandling – i forsøget på at fastholde sin egen identitet søgte man i hjemmelivet og i erindringen om livet i barndomshjemmet en kontravægt til modernitetens jag. Barndomshjemmet optræder som et refugium uden for tiden, som memoireforfatteren kan vende tilbage til og rekonstruere i tanken.

Den borgerlige bolig var dog i 1800-årenes første halvdel stadig præget af den gamle måde at bo på. Endnu fandtes store, repræsentative sale, der kun brugtes ved større selskabeligheder, og som syntes ude af trit med den hjemlige hygge.

Som et svar på den nye tids krav til boligen voksede i løbet af 1800-årene den højborgerlige københavnerlejligheds gestalt frem med forhusets stuer og langs sidehusets korridor soveværelser og køkken. I en ejendom ved Frederiksholms Kanal, bygget 1851-52, indrettede grosserer Rudolph Christensen i 1890'erne en herskabelig lejlighed i klunkestil, hvis interiør på mirakuløs vis er blevet bevaret. Lejligheden er i dag en del af Nationalmuseets udstillinger. (1) Entré, (2) Introduktionsrum, (3) Herreværelse, (4) Salon, (5) Dagligstue, (6) Spisestue, (7-8) Døtrene soveværelser, (9) Ægteparrets soveværelse, (10-11) Spisekammer og fadebur, (12) Køkken, (13-14) Pigeværelser, (15) Badeværelse (16) WC. Nationalmuseet.

Boligens møbler var også fortsat få og stod opmarcherede langs væggene, parate til at blive flyttet rundt på til lejligheden. Blandt kritikerne af de gammeldags træk var forfatteren Johan Ludvig Heiberg, der 1830 i sit tidsskrift *Kjøbenhavns flyvende Post* kritisk omtalte de reminiscenser af tidligere tiders stillen sig til skue, der havde overlevet i boligkulturen. Han kritiserede, at familien blev pakket sammen på alt for lidt plads, og at boligens bedste rum, salen, ikke blev brugt til daglig. I det hele taget fandt Heiberg, at der var for lidt plads i boligerne, og der manglede værelser, hvor beboerne kunne trække sig tilbage og være alene eller færre sammen. Et andet problem var, at tjenerne ofte manglede egne rum, hvilket ifølge Heiberg havde den uheldige konsekvens, at herskab og tjenestefolk mange steder sad sammen om aftenen til skade for dagligstuepassiærens åndelige niveau. Den borgerlige boligs mangel på entreer kritiserede han – men ikke fordi han ville tilbage til vestibulens udadvendte magtdemonstration. Tværtimod skulle entreer i højere grad gøre det muligt for familien at afsondre sig fra yderverdenen, idet breve og budskaber kunne afleveres til husets tjenere uden at forstyrre livet i stuerne. Det hørte til værnets af privatlivets fred, at tjenere kunne afvise uønskede gæster i entreen under henvisning til, at herskabet ikke var hjemme.

Adskillelsen af repræsentative og private rum

Ud af den nye tids krav voksede en ny borgerlig lejlighedstype frem – korridorlejligheden. Hjørnerummet mellem forhuset og sidehuset skiftede funktion fra sovekammer til den nyopfundne spisestue. Private værelser, soveværelser med videre, blev trængt ud i sidehuset og placeredes langs den nye hovedfærdselsåre, korridoren, der forbandt spisestuen og køkkenet bagest i sidehuset. Nu behøvede ingen længere at gå gennem værelser, hvor de ikke havde et ærinde, og tjenerne kunne virke uset og uforstyrrende. Dagligstuen blev som det rum, hvortil herskaberne trak sig tilbage, et *drawing room*, som det så betegnende hedder på engelsk, mens tjenestefolkene henvistes til små kamre. I spisestuen og i de øvrige stuer, der lå *en suite* mod gaden, foregik selskabeligheden. Men også de repræsentative rum skulle signalere hjemmets følsomme værdier. Møblerne forlod deres plads opmarcheret langs væggene og placeredes i små grupper på gulvet, hvor man kunne konversere intimt, mens man sad. I hjemmet gjorde man sig det bekvemt, hvilket også betød bløde polstringer og nye møbeltyper som lænestole, gyngestole og armstole. De bekvemme møbler skulle befordre den hyggelige stemning og foreskrev en ny type af kropsposturer under selskabeligheden, der afløste de reverenser, som tidligere indstuderedes hos danselæreren. Hyggen fik sine egne konventioner, der kunne repræsenteres ved et skin af uformelhed. Men også det uformelle var som rokokoen formalisme en maskerade, der krævede disciplin af beboerne – en disciplin, som det slåbrokkede rokokomeneske måske momentant kunne løse, men som nu blev allestedsnærværende.

Thomas Lyngby er ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet

Lars Hoffmann Barfod m.fl.:

Fyrværkeri – festligt, flot og farligt
Kunsthfyrværkeriets historie i Norden

Nyt Nordisk Forlag, 2005. 103 s. 199 kr.

Bogen fortæller i billeder og anekdoter om den lange europæiske tradition for fyrværkeri i parker og haver. Fyrværkeri kom til Europa i slutningen af 1200-tallet, og da var det kun fyrsterne, der kunne betale for de imponerende fyrværkerishows. Den samfundsmæssige og teknologiske udvikling satte sit præg på fyrværkeriets udvikling, så det

efterhånden blev en folkelig forlystelse for det fremvoksende borgerskab.

Nils Arne Sørensen:

Den store krig
Europæernes Første Verdenskrig

Gad, 2005. 470 s. 399 kr.

Bogen handler om krigens årsager og konsekvenser i den store politiks verden – men også om, hvordan krigen greb dramatisk ind og satte dybe spor i almindelige menneskers liv. Om hvorfor vinderne vandt, og taberne tabte, om hvad der skete på de store slagmarker på krigens mange fronter og om, hvordan krigen så ud for soldaterne og deres familier.

K. E. Bugge (red.):

Det begyndte i København
Knudepunkter i 300 års indisk-danske relationer i mission

Syddansk Universitetsforlag, 2005. 344 s. 278 kr.

I 1705 gik to missionærer ombord på et af Dansk Ostindisk Kompagnis skibe for at rejse til den danske koloni Trankebar i Sydøstindien, og det blev begyndelsen til den danske fascination af indisk kristendom. I bogen behandles Trankebarmissionens betydning i det 18. århundrede, og i form af case studies præsenteres forskellige facetter af den danske fascination af Indien i det 19. og 20. århundrede.

Henrik Lundbak (red.):

Spærretid
Hverdag under besættelsen 1940-45

Nationalmuseet, 2005. 271 s. 148 kr.

En essaysamling udgivet i forbindelse med Nationalmuseets udstilling af samme navn. I en række artikler fortælles om danskernes hverdag med vægt på det, der var fælles for de fleste: Bl.a. mørklægning, erstatningsvarer, tyske soldater i gadebilledet og senere terror, kriminalitet og frygt for, hvad krigsafslutningen ville bringe. Bogen er i høj grad baseret på erindringer og samtidige kilder.

Jon Bloch Skipper:

Sømandskongen
En biografi om Frederik IX

Aschehoug, 2005. 382 s. 299 kr.

I bogen gives et portræt af mennesket og kongen Frederik IX. Bogen fokuserer først og fremmest på kongens identitet som søofficer, men biografien handler også om musikeren, jægeren og jernbaneentusiasten. Samtidig er det også historien om et menneske af kød og blod, der med afsæt i de traditioner og værdier, som hjem og samtid udstyrede ham med, i sit livsforløb gennemgik en betydelig udvikling på det personlige plan.

B O G N Y T

Agnete Birger Madsen:

Karen Sophies barselsfærd

*Levevilkår for ugifte mødre og uægte børn
i to danske landsogne cirka 1830-1880*

Kvindemuseet i Danmark, 2005. 347 s. 150 kr.

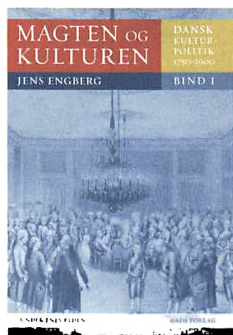
Bogen er baseret på undersøgelser af 100 ugifte mødre og deres 178 uægte børn fra to landsogne – Janderup Sogn i Ribe Amt og Sct. Hans Sogn i Hjørring Amt. Undersøgelserne giver svar på spørgsmål som: Hvorfor er der i nogle egne af Danmark født rigtig mange uægte børn og andre steder næsten ingen, hvem var de ugifte mødre, hvad var de nærmere omstændigheder ved undfangelsen og ved fødslen, og hvad skete der med moderen og barnet i årene efter fødslen?

Jens Engberg:

Magten og kulturen

Dansk kulturpolitik 1750-1900

Gad, 2005. 3 bd. 515, 601, 621 s. 995 kr.

Trebindsværk om dansk kulturpolitik fra midten af 1700-tallet til omkring år 1900. Det er historien om, hvordan først aristokratiet og siden hen borgerskabet brugte billedkunst, litteratur, teater og undervisning til at sikre og udvide sin magt.

FOR BØRN:

Nette Kornerup:

Tordenskjold

Malling Beck, 2005. 47 s. 156 kr. 156,25 kr.

I bogen fortælles historien om Peter Wessel, og hvordan han fik navnet Tordenskjold. Der berettes om hans karriere og

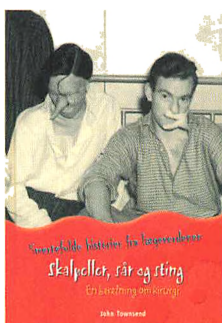
deltagelse i de mange søslag – især med svenskerne. Du kan også læse om, hvordan han blev søhelt, hvornår han levede, hvordan han døde, hvordan sangen om ham lyder, og hvor han er begravet. Kan læses fra ca. 10 år.

John Townsend:

Skalpeller, sår og sting

En beretning om kirurgi

Flachs, 2006. 56 s. 198 kr.

I bogen om kirurgi fra oldtiden til dag fortælles, hvordan de kirurgiske arbejdsmetoder har udviklet sig op gennem historien. Bogen giver svar på spørgsmål som: Hvordan fik folk i oldtiden sår til at vokse sammen, hvilke instrumenter brugte de, og hvordan behandlede lægerne de frygtelige skader, der opstod i krigstid. Kan læses fra ca. 10 år.

SKØNLITTERATUR:

Ole Frøstrup:

Måne over Fyn

Roman. Et tidsbillede

Rosa, 2005. 437 s. 299 kr.

Bogen er en delvis selvbiografisk roman, der giver et tidsbillede af de sidste år under besættelsen. Skoledrengen Wolle og den unge lærling Erik oplever mange dramatiske ting som sabotager, arrestationer, jødeforfølgelser og gadeslagsmål med tyskerne. Senere tager Erik til Jylland og bliver involveret i modstandskampen med fatale følger.

H.C.Andersen som soldat

I løbet af det forgangne HCA-år har jeg flere gange studset over oplysningen om, at H.C.Andersen skal have været soldat?

Jens P. Sørensen, Lyngby

Svar

Baggrunden er den, at da H.C.Andersen i 1828 blev immatrikuleret, gjaldt endnu en kongelig befaling af 13. august 1812, hvorefter alle studerende ved Københavns Universitet, når ikke »legemssvagthed« forbød dem det, var pligtige at indtræde i Kongens Livkorps, så snart de havde bestået Examen artium.

H.C.Andersens optagelse i korpset fandt således sted torsdag den 23. oktober 1828, dagen efter at han var blevet immatrikuleret som stud. theol. Her fik han nummer 14 og blev fordelt til korpsets 2. Kompagni. Allerede den følgende dag begyndte eksercitsen, og den fortsatte hver søgnedag hverdag i Gothersgades Eksercerhus. Den 15. november præsenteredes rekrutterne for korpsets chefen, der fandt dem »vel undervist og efter Omstændighederne vel excercerede.« Herpå blev 137 nye medlemmer, heriblandt den unge Andersen, taget til tjeneste.

De nye soldater havde ikke de store pligter, før forårseksercitsen begyndte med øvelser i det fri på Fælled og Rosenborg Eksercerplads. Værd at bemærke er det hér, at man i korpsets korrespondance fra perioden finder skrivelser fra såvel rektoren for Københavns Universitet, Adam Oehenschläger, og lederen af Den polytekniske Lærestanstalt, H.C. Ørsted, med beklagelser over øvelsernes indvirkning på undervisningen.

Der var opstillet særlige regler for udnævnelse af befalingsmænd. Underofficerer blev valgt én gang om året, i februar, af kompagniets øvrige underofficerer og menige medlemmer. Ved en valgforsamling den 11. februar 1829 ses H.C. Andersen opstillet, men han opnåede ikke valg. Da der den 20. februar 1830 blev afholdt valgforsamling til besættelse af fem vacante underofficersposter ved 2. Kompagni, opnåede Andersen denne gang 18 af 35 afgivne stemmer. Valgt blev han endnu engang ikke – dvs. ikke i første omgang. Da dog nummer fire, stud.med. C.V. Zahrtmann, ifølge parolbogen »efter antagelige Bevæggrunde« trak sig, blev i henhold til korpsets befaling af 30. marts 1830

Kongens Livkorps' uniformer, som de så ud i tiden umiddelbart før H.C.Andersen blev indrulleret.

Rigsarkivet

kompagniets underofficersplads nummer 6 besat med »den paafølgende efter Stemmevalg, nemlig Medlem Nr. 14 Hans Christian Andersen«.

Heraf tør vi slutte, at helt ubrugelig som soldat har H.C.Andersen næppe været. Han fik nu kommandoen over et korporalskab, dvs. en halv snes mand. Desværre kendes deres navne ikke, da den ældste bevarede af kompagniets lister over mandskabets fordeling mellem korporalskaberne er fra 1833.

Allerede i april 1831 ansøgte H.C.Andersen nemlig om sin afsked, og den blev ham bevilget den 20. april, hvorefter han sattes i overkomplet, dvs. at han ikke havde mødepligt, men skulle stå til rådighed, indtil han den 28. februar 1834 endeligt afgik fra korpset.

Mindre end en måned efter sin afsked påbegyndte H.C. Andersen sin første udlandsrejse til Tyskland. Også ved tidligere lejligheder ses Andersen i øvrigt i korpsets befalingerne tildelt orlov, således den 26. juni 1829: »Permission er meddelt ... af 2.d Comp. No 14 Andersen d. 25/6 29 3 Uger til Fyen« og den 2. juni 1830: »Permission er meddelt ... af 2.d Comp. Uoff. Andersen d. 1 dennes i Sommermaanederne til Jylland«.

Med venlig hilsen

Sten Lundø, arkivar Rigsarkivet

Slægtsvåben

Min familie er beslægtet med den gamle sjællandske Hvideslægt, hvis adelige mandslinie, så vidt vi ved, er uddød for mange generationer siden. Men mit spørgsmål er så: Hvis man har forfædre, hvor man med et vist grundlag kan dokumentere ens slægtskab, som har haft et adelsvåben, men hvor mandslinien i den adelige del er uddød, må man så benytte det i et eventuelt ikke-adeligt familievåben?

På forhånd tak
Bjarke Rønn Knudsen

Svar:

At vide, at være og have været

Der var flere Hvide-slægter, og der kendes flere Hvide-våbener. Dem har Ernst Verwohlt gjort rede for i to udførlige artikler: »Hvide-slægtens heraldik« i Heraldisk Tidsskrift bind 5, 2. halvbind, 1984, s. 190-213, og »De jyske Hvider og deres heraldik« i Heraldisk Tidsskrift bind 6, nr. 57, 1988, s. 318-335. Hvide-slægterne er for længst uddøde i mandslinien. Der er derfor ingen i dag, som kontinuerligt fører et af Hvide-slægternes våbener og kan protestere, hvis nogen i nutiden begynder at bruge et våben, der for længe siden blev benyttet af medlemmer af Hvide-slægterne.

Det har længe været normalt, at man fører sit fædrene våben, ligesom det har været almindeligt antaget, at et våben går i arv i mandslinien. Når en slægt uddøde i mandslinien, og et bestemt slægtsnavn dermed ofte ophørte med at blive brugt, opfattede man det således, at slægtens våben derefter ikke mere var i brug. Der er imidlertid eksempler på, at et våben er gået i arv i en kvindelinie. I fyrstelige og højadelige familier kan videreførelse af et våbenmærke, der stammer fra en kvindelig ane, betyde, at man dermed gør opmærksom på et arvekrav. I dag anser vi det for at være meget naturligt, at Kronprins Frederik fører sin mors våben.

I takt med, at kvinder har fået ligeberettigelse, og navneskikken er undergået væsentlige forandringer, er det gamle slægtsbegreb, der var knyttet til manden, gået i opløsning. Den nugældende navnelov er et tydeligt udslag af denne udvikling.

Det er derfor naturligt at forholde sig mere for-

domsfrit til våbenføring, end man gjorde tidligere. Det er et emne, der har affødt en begyndende drøftelse i heraldiske fagkredse – også på internationalt plan – og diskussionen er langt fra afsluttet. Spørgsmålet er, om man (hvem det så er) skal tilstræbe eller forudsætte, at navn og våben fortsat skal følges ad, altså eksempelvis, at et barn, der får sin mors efternavn, kan føre moderens våben, hvis hun har et, eller om en person, der i henhold til navnelovgivningen ændrer sit efternavn til et, der stammer fra en af oldeforældrene, kan føre dennes våben. Jeg forudser, at man i fremtiden vil forholde sig mere frit, end den snævre slægts- eller navnemæssige sammenhæng tilsiger.

Der er i Danmark ingen formelle regler på slægtsvåbenernes område, men en klar sædvane for adelsfamiliers vedkommende. Næsten ingen har indregistreret deres slægtsvåben. Man bør ikke antage et våben, som man ved føres af andre, men kun en retssag vil kunne sætte en retlig grænse. Kongehusets våben er ligesom statsvåbenet og kongekronen beskyttet mod misbrug. Det samme gælder kommunevåbener.

Det kan være interessant at vide, at man nedstammer fra marsk Stig Andersen Hvide. Jeg har dog personlig svært ved at se, at det skulle være meningsfuldt at udlede sin identitet fra en adelsslægt, der er uddød for mange århundreder siden. Hvis man i nutiden vil antage et våben, synes jeg, at man bør finde inspiration i aktuelle forhold. Det udelukker ikke, at man også lader sig inspirere af noget fortidigt.

Jeg undlader ikke at gøre opmærksom på, at marsk Stigs våben var en syvoddet sølvstjerne på blå baggrund, og at rederiet A. P. Møller og dermed også skibsreder Mærsk Mc-Kinney Møller har et våben med dette indhold, men det er ikke motiveret med slægtskab med Hviderne.

Med venlig hilsen
Nils G. Bartholdy,
arkivar, seniorforsker, Rigsarkivet

Spørgsmål til spørgekassen kan sendes som e-mail: omma@ra.sa.dk eller som almindeligt brev til:

Siden Saxo – Spørgekassen
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 København K

Vesttysklands optagelse i NATO var kontroversiel i efterkrigstidens skygge. På billedet ses en demonstration foran Christiansborg i 1957. *Scanpix.*

KØBENHAVN — BONN erklæringerne 1955

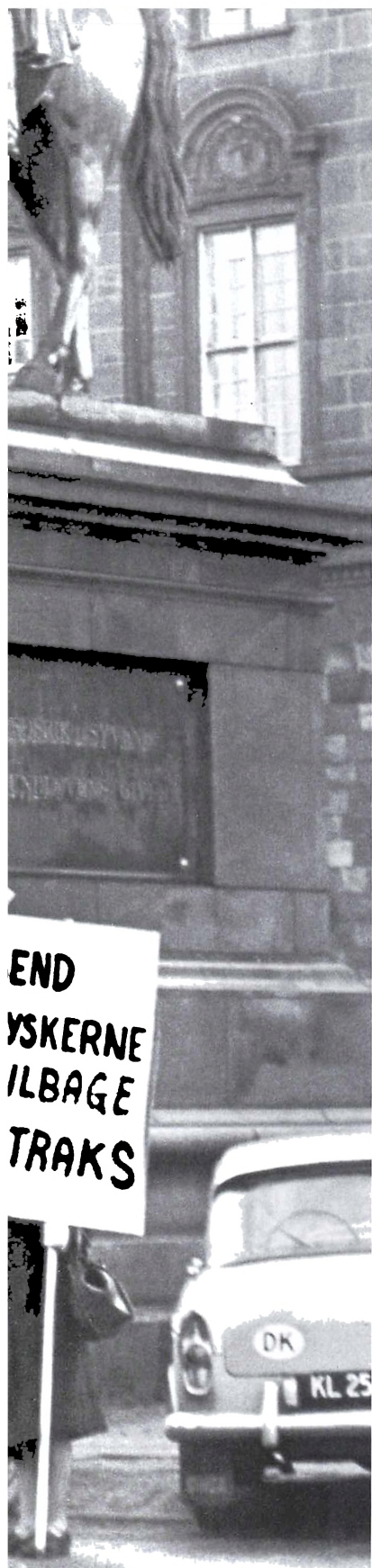
Fra 1864 til 1955 spillede det slesvigske spørgsmål en central rolle i dansk politik – både udenrigspolitisk og indenrigspolitisk. Der var store følelser involveret, og spørgsmålet fik i flere omgange fornyet aktualitet, ikke mindst i 1920 og 1945 efter de værste dønninger fra verdenskrigene havde lagt sig. En varig løsning fandtes først med København-Bonn erklæringerne i 1955. Disse har netop fejret 50-års jubilæum, og deres historie er værd at repetere og reflektere over.

JOHAN PETER NOACK

I kølvandet af 1864

København-Bonn erklæringerne satte slutstenen for den udvikling, der tog sin begyndelse i 1864. Da den dansk-tyske helstat, som havde eksisteret gennem århundreder, brød sammen. Da Slesvig og Holsten kort efter blev indlemmet i Prøjsen. Da der udviklede sig et dansk nationalt mindretal i Slesvig, der var stort nok til at kræve en betydelig del af området givet tilbage til Danmark.

Det er selvfølgelig lidt dristigt at sige, at slutstenen på hele denne udvikling blev sat i 1955. Historien tager ikke sådan uden videre ende, men siden da er der gået så

»Say when?« Mor Danmark overvejer, hvor slagteren John Bull skal lægge snittet. Arne Ungermann i Politiken 14. september 1946.

lang tid, at vi kan udtale os med en vis sikkerhed. Og så meget desto mere som det netop var dette perspektiv, de ledende beslutningstagere ville sætte, dengang i 1955.

Den projsiske mindretalspolitik var ikke liberal. Målet for den var i realiteten at fortyske. Det var ikke sådan, at enhver frit kunne bekende sit nationale tilhørsforhold og indrette sig efter det. Som den vigtigste praktiske konsekvens måtte børn af danske forældre gå i den tyske skole. Den danske nationale bevægelse holdt stand, men var dog vigende, ikke over for presset i regeringspolitikken, men over for de moderniseringsprocesser, som også det tyske kejserrige gennemløb.

Nordslesvigs lykkelige genforening med Danmark kom som et resultat af Tysklands nederlag i 1. verdenskrig. Godvilligt havde Tyskland aldrig accepteret afståelsen.

Genforeningen – indlemmelsen eller afståelsen – blev demokratisk legitimeret. Præsident Wilsons erklæring om nationernes selvbestemmelse fandt anvendelse. Der blev holdt en folkeafstemning, som bekræftede afståelsen. Afstemningen blev internationalt kontrolleret, og den gav et meget klart resultat. Denne demokratiske legitimitet gjorde det siden vanskeligt at rokke ved den nye dansk-tyske grænse.

»Minderheit ist, wer will« – tiden efter genforeningen

København-Bonn erklæringerne satte også slutstenen for den udvikling, der begyndte i 1920. I Danmark var det ganske vist overbevisningen, at 1920 skulle være slutstenen. Når man om ét eller to hundrede år ser tilbage, er det måske også sådan, historien vil tegne sig. Der skulle ikke længere eksistere noget spørgsmål om grænsen til Tyskland. Men såvel det tyske mindretal i Nordslesvig som det noget mindre danske i Sydslesvig ønskede en ny afgørelse, som genforenede deres landsdel. I begge moderlande nød de ikke ringe sympati.

Nu kunne mindretallene være slidt ned, hvis gode tider havde hersket længe. Men mellemkrigstiden konjunkturer viste, at udviklingen kunne forme sig anderledes. Under den tyske inflationskrise i begyndelsen af 1920'erne voksede det danske mindretal, glædeligt – eller foruroligende. Og navnlig under verdenskrisen og efter Hitlers magtovertagelse i 1933 fik det tyske mindretal mere vind i sejlene. Noget stormløb mod grænsen kom dog aldrig, heller ikke da Tyskland i 1940 besatte Danmark.

Det er ikke uden sammenhæng med grænsens demokratiske legitimitet, at spørgsmålet om Nordslesvigs generobring ikke rigtig stillede sig for Hitler. Demokrat var han ikke, liberal slet ikke. Men legitimitetsbruddet ville bevirke en skamlet i den amerikanske opinion, som endnu betød en del i hans overvejelser. Og det ville bidrage til at vælte samarbejdspolitikken i Danmark, som han havde brug for.

Efter 1945 blev tyskerne demokrater. I vores sammenhæng betød det, at de under faren for afståelse af Sydslesvig argumenterede meget indtrængende for, at grænsen af 1920 var blevet til efter en acceptabel folkeafstemning. Igen og igen. De havde gerne

ladet det skrive med flammeskrift i København-Bonn erklæringerne. Det hindrede Danmark. Nu står det kun med usynligt blæk, men det indgår i historien. Jeg nævner det her, fordi det ikke er det, vi har skænket størst opmærksomhed i Danmark.

Udviklingen i 1920 og årene derefter affødte også den liberale mindretalspolitik, som fandt sit endelige udtryk i København-Bonn erklæringerne. Der var 1919 givet et liberalt løfte i Weimarforfatningen, men det blev Danmark, der kom først i praksis. Grundlaget blev skabt af den danske parlamentariske delegation, der i 1919 forhandlede med fredskonferencen i Paris. Bemærkelsesværdigt nok blev det formuleret af de to historikere, Niels Neergaard og P. Munch. I et svar til konferencen hedder det: *»...alle den danske stats fremtidige borgere behandles efter samme liberale og demokratiske principper og skal nyde de samme rettigheder. Heraf følger således, at det tyske mindretals naturlige ret til at bruge deres eget sprog bliver respekteret. De delegerede konstaterer navnlig, at den frie skole er et princip, som altid er blevet fulgt i dansk lovgivning.«*

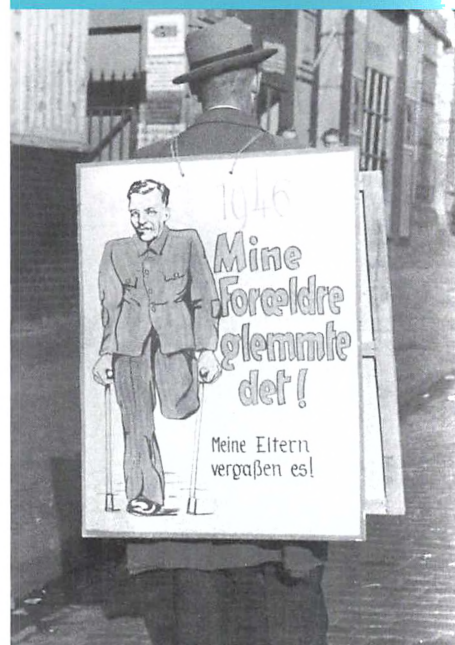
Derved blev det. Love for det tyske mindretals skoler blev sat i kraft allerede i 1920. For det danske mindretal lod tilsvarende bestemmelser vente på sig til 1926, fordi de projsiske myndigheder under krisen i årtiets første halvdel ikke vovede at handle. Og som en generel ordning, til glæde for de polske mindretal, ventede de for en sikkerheds skyld endnu et par år, før de lod forfatningens løfteparagraf indfri helt. Det skete så med manér. *»Minderheit ist, wer will.«* Mere prægnant er det ikke siden udtrykt. Det cementerede og udvidede også ordningen i Sydslesvig.

Og princippet stod sig. Nazisterne antastede det ikke direkte. Da englænderne fra 1945 besatte Nordtyskland, undrede de sig, men lod princippet bestå. Ganske vist lukkede de et lille årstid 1946-47 for oprettelse af nye danske skoler, men gav så efter. Da de ved Forbundsrepublikkens oprettelse 1949 stod fadder til en mindretalsordning, blev den liberale skoleordning knæsat igen. Ordningen blev siden Kiel en klods om benet, men ophæve den kunne landsregeringen ikke.

I Bonn-erklæringen kunne formuleringen seks år senere overtages direkte. Den lyder: *»Bekendelsen til dansk nationalitet og dansk kultur er fri og må ikke af myndighederne bestrides eller efterprøves.«* Det siger sig selv, at der i København-erklæringen var indsat en helt parallel formulering.

Princippet, som blev formuleret af den danske parlamentariske delegation i Paris, fandt altså sin endelige formulering i København-Bonn erklæringerne. Grundlæggende er det dermed anerkendt, at lovgivning til fordel for mindretallene er et indre anliggende for den enkelte stat. Der blev fra dansk side i 1919 bevidst givet afkald på at søge internationale garantier eller basere sig på en traktat mellem Danmark og Tyskland.

Delegationen kunne sin historie. Neergaard havde tilmed skrevet indgående om den. I 1851-1852 havde Danmark traktatligt bundet sig på en måde, der i årene efter gav Projsen og Østrig det ene påskud efter det andet til at blande sig i monarkiets lovgivning. Disse spor skræmte. I 1920 afviste Danmark et tysk forslag om en traktat. Det efterlod det danske mindretal uden egentlig støtte fra København. Kun gensidighed ved eksemplets magt var et argument, de kunne bruge.

Mange sydslesvigere ønskede efter Anden Verdenskrig, at landsdelen blev tilsluttet Danmark. Motiverne hertil var mange. Plakatmanden på billederne pegede tilbage på den historiske afstemning i 1920 og så resultatet som en tragedie. Fotos taget forud for kommunalvalget i Slesvig-Holsten i 1946. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Slesvig.

>

De få gange, tyskerne lod tanken om en mindretalstraktat sondere i begyndelsen af 1950'erne, blev der venligt, men bestemt vinket af. Den danske regering førte da en politik for gensidighed gennem stiltiende tilpasning, som på mange måder havde lange udsigter.

Efterkrigstidens højspændte politiske spil om Sydslesvig

Endelig satte København-Bonn erklæringerne også slutstenen for den udvikling, der tog sin begyndelse i 1945. I løbet af få måneder efter den tyske kapitulation kunne der noteres tegn på nationalt omsving i Sydslesvig. Det var så omfattende, at man kunne forvente flertal for indlemmelse i Danmark i hele den hjemmehørende befolkning. For at standse indblanding fra Danmark var den engelske besættelsesmagt i givet fald villig til at lade Sydslesvig udskille og indlemme.

Tilhængere i Danmark agiterede dygtigt og ihærdigt. Så bemærkelsesværdigt blev resultatet, at Gallup måtte konstatere, at et flertal blandt vælgerne i Danmark mente, at der burde holdes en folkeafstemning i Sydslesvig. Under indtryk heraf kom statsminister Knud Kristensen i skred, men blev gang på gang standset af et flertal i folketinget, der også omfattende flertallet i hans egen rigsdagsgruppe og regering.

Knud Kristensen blev symbolet for kampen for at få Sydslesvig udskilt fra Tyskland og indlemmet i Danmark. Her ses den kommende statsminister foran Christiansborg kort efter befrielsen. Gyldendals billedarkiv.

Danmark ville ikke. Det blev tilkendegivet flere gange, men med en del omsvøb. Svaret blev fremsat i noter til englænderne eller til de allierede under ét, og de blev ledsaget af byger af andre noter, hvori Danmark ytrede sig om, hvordan forholdene i Sydslesvig burde forme sig.

Dynamit gav det den politiske situation i Danmark, at det var statsministeren selv, der trådte i opposition. Det måtte efterhånden føre til politisk selvmord, og gjorde det også i begyndelsen af 1949.

Hvad der drev Knud Kristensen er noget omdiskuteret. At han ville kapre stemmer er formentlig sikkert nok. Det lykkedes ham også, som resultatet af folketingsvalget i november 1947 viste. At hans ærekærhed bod ham at stå ved de standpunkter, som han én gang kom til at indtage, kan være rigtigt nok. Men som jeg ser det, ville han genrejse det danske folk. Det skulle være på det nationale program, som erhvervelsen af Sydslesvig bod. Dermed kunne han varigt spore Danmark ud af den udvikling, som den socialdemokratiske-radikale reformkoalition med succes havde ført igennem. Sydslesvig havde han ikke interesseret sig synderligt for før 1945, men nu fængede det ham. Det var at gøre brug af det nationale spørgsmål til et andet politisk formål.

Da Knud Kristensen var strandet, overtog Hans Hedtoft magten. Hans socialdemokratiske mindretalsregering ville give piben en helt anden lyd. For at kræfterne nu kunne samles om den økonomiske og sociale politik skulle den »sydslesvigiske noteteologi« skubbes til side. Men da bruddet med kommunisterne i januar 1948 gjorde Hedtoft afhængig af de borgerlige partier, måtte han finde en anden melodi.

Inden længe tilpassede den nye socialdemokratiske regering sig. Den fik to strenge i sin Sydslesvigpolitik. Når en folkeafstemning skulle udskydes ad åre for på den måde at fortone sig, måtte der til gengæld ikke vises nærighed. Der burde gives større bevillinger, som de danske sydslesvigere havde brug for til nye skoler og andre kulturelle aktiviteter. Det blev der så også. Regeringen skulle altså være villig til at betale for at undgå en grænseflytning.

Den anden streng i den socialdemokratiske Sydslesvigpolitik gik ud på, at Danmark skulle udnytte tiden, mens englænderne endnu holdt Nordtyskland besat. Fra sommeren 1947 stod det klart, at Vesteuropa skulle opbygges under amerikansk ledelse. Det ville betyde en ny vesttysk stat. Før den kom, burde der ved britisk hjælp være givet en mindretalspolitik.

I et meget kompliceret spil lykkedes det at nå dette mål. Det skete, da den slesvigholstenske landdag 26. september 1949 vedtog Kiel-erklæringen. Den rummede en ensidig ordning for det danske mindretal i Sydslesvig, som byggede på tysk lovgivning, først og fremmest på den nye vesttyske grundlov. Den tilgodeså reelt alle de rimelige ønsker om mindretalsbeskyttelse, som de danske sydslesvigere kunne nære. Formelt forhandlede de selv ordningen igennem med landsregeringen.

Reelt drev den danske regering ordningen igennem, tilsyneladende mod alle odds. Englænderne stillede sig længe tvivlende. Den borgerlige opposition i Danmark rivaliserede indbyrdes og lå åben for grænseaktivistiske stemninger. De danske sydslesvigere stillede sig skeptisk, fordi status som mindretal kunne lukke bestræbelserne for indlemelse i Danmark. Og tyskerne ville ved denne tid slet ikke vide af nogen ordning.

Det lykkedes alligevel, men kun fordi udviklingen spillede den socialdemokratiske regering i Danmark gode kort i hånden. Det vigtigste var behovet for at trække Danmark ind i NATO, som just i denne periode blev dannet. Først og fremmest gjorde det englænderne til en aktiv allieret, og det havde regeringen hårdt brug for.

Gensidighed gennem stiltiende tilpasning

Det stod skrevet ved Kiel-erklæringens tilblivelse, at den senere måtte erstattes med et direkte dansk-tysk arrangement. Set gennem den danske regerings briller kunne man dog gerne vente i mange år. For de danske sydslesvigere selv blev ordningen et uundværligt fundament under det deprimerende tidehverv, som fulgte. Englænderne var på vej ud og pegede i døren på tyskerne. Og tyskerne selv følte udtalt behov for at forhandle ud fra den styrke, som deres nye forbundsstat gav. Syd for grænsen havde de et regnskab at gøre op, og nord for var det tyske mindretal ikke blevet tilgodeset.

Men hvad skulle der egentlig forhandles om, når Kiel-erklæringen nu sagde det hele, smukt i pagt med den liberale tradition, alle kendte så godt?

>

Begyndelsen kom til at kaste skygge frem til 1954-55. Det blev den sidste »noteologi«. Så havde Danmark brændt fingrene eftertrykkeligt. Endnu engang, for at få fred hjemme, henvendte regeringen sig i sommeren 1950 til besættelsesmagterne – om noget, ingen troede på. Sagen endte hos forbundskansler Adenauer, hvis aktier steg og steg. Takket være indspil fra Kiel svarede han med et sådant smæk, at ingen kunne bruge den positive side, som hans tilkendegivelse også rummede.

Faktisk godkendte forbundsregeringen over for det allierede Højkommissariat Kiel-erklæringen, men det blev ikke bekendtgjort. Lige så lidt som et sviende angreb på Danmark. De store bevillinger til Sydslesvig udgjorde en »kulturoffensiv«, hvis formål var »Eroberung deutschen Volkes und Landes«. Det måtte høre op. Ordene var kolporteret fra Kiel, men stammede faktisk fra en dansk socialdemokratisk minister, der var kommet lidt langt ud. Om en gensidig ordning ville Tyskland gerne forhandle – en traktat. Det var det eneste fra svaret, vestmagterne videregav til Danmark.

Man har vi dem igen -
Det danske Folkets og den danske Regerings holdning til den tyske Besættelsesmagts og den tyske Regerings politik i Sydslesvig og Holsten i 1951.

Slesvigsk Parti forsøgte i forbindelse med landtingsvalget i april 1951 at få tidligere Fårhusfanger til at stemme. Plakaten spejler således genintegrationen i det danske samfund efter nazitiden og retsopgøret.

Landsarkivet for Sønderjylland

For de næste fire år trak Danmark følehornene til sig. Bagved lå to hensyn. Regeringen frygtede en traktat, der ville åbne døren for tysk indblanding. Og bitterheden omkring mindretallet i Nordslesvig havde ikke lagt sig så meget, at der kunne gives indrømmelser til tyskerne. Gensidighed gennem stiltiende tilpasning kan man kalde den politik, som i disse år blev fulgt. For de danske sydslesvigere betød det, at de måtte klare skærene selv.

Det blev et hårdt løb, da F.W. Lübke i sommeren 1951 blev ministerpræsident i Kiel. I hans grænsepolitik indgik tre linier. Danmark skulle presses til en traktat med Tyskland. Mindretallet skulle sættes under pres. Og Bonn skulle yde storstilet økonomisk hjælp. Med *Program Nord* 1953 åbnede forbundsregeringen faktisk pengepungen. Pres på mindretallet blev der masser af. Men nogen traktat fik Lübke ikke.

Ikke desto mindre blev hans forsøg bemærkelsesværdigt. Det mest iøjnefaldende pres overhovedet på mindretallet skulle i virkeligheden blodgøre Bonn til et udspil. I september 1951 forhøjede den slesvig-holstenske landdag valglovens spærregrense fra 5 til 7½ procent. Det ville uden tvivl hindre mindretallet i at vinde noget mandat, når der næste gang skulle holdes valg. I det tyske udenrigsministerium blev det efter ret så direkte folere fra Kiel noteret. Men da indtrykket korrekt var, at København ikke ville danse, undgik Bonn at byde op.

Det efterlod Lübke med en tabersag. Mindretallet førte sag for den tyske forfatningsdomstol og vandt. Landsregeringen havde haft sine bange anelser. I ugerne før kendelsen fra begyndelsen af april 1952 eskalerede Lübke. Et økonomisk nødråb til Adenauer lod han offentliggøre i Flensburger Tageblatt, til kanslerens fortrydelse. Den danske regering hængte han i Bonn op på nogle grænsepolitiske fantastier, som var udtalt af professor Hansen Larsen, formanden for Sydslesvigsk Udvalg og Ejderindsamlingen. Og så ville han i øvrigt gerne have Kiel-erklæringen skaffet af vejen, lod han det tyske udenrigsministerium forstå. Faktisk havde landdagen i sin tid ikke været berettiget til at vedtage den, hævdede han trostigt.

Det var langt ude, og let at afvise. I det tyske udenrigsministerium noterede en af statssekretærene: »Da højdepunktet af danske resultater i Sydslesvig med konsolideringen af forholdene i Forbundsrepublikken for længst er overskredet, og den danske bevægelse af sig

selv vil aftage yderligere i antal og betydning, forekommer det uden praktisk nytte at slippe en ny mindretalspolitisk kamp los, den vil blot føleligt forstyrre det dansk-tyske forhold.»

Sagen var, at Lübke valgte at bruge det nationale spørgsmål til at samle de borgerlige kræfter i Slesvig-Holsten om sig og det kristeligt demokratiske parti. Det er naturligvis en fortolkning. Men statssekretæren havde jo ret. Danskerne gik tilbage i Sydslesvig og havde gjort det siden 1948. Den socialdemokratiske landsregering kunne faktisk forhandle Kiel-erklæringen i tillid hertil, og synes også at have gjort det.

Borgerne, vælgerne, levede naturligvis med blikket rettet mod, hvordan det gik den nye forbundsrepublik. Det er værd at mærke sig, at mindretallets tilbagegang ved valgene kom i ryk. De store fald i stemmetal måtte noteres ved forbundsdagsvalgene i 1949 og 1953. I forhold hertil gik det pænt ved landdagsvalgene årene efter, i 1950 og i 1954.

Dette mønster kunne man selvfølgelig også få øje på dengang. Herunder i statsministeriet i Kiel. Her havde Lübke departementschef Ernst Kracht, der var tidligere slesvig-holstensk karrierenazist. Det var lige før Kracht oplevede mindretallets store tilbagegang i 1953 som en fare. I hvert fald skrev han til Bonn:

»Den danske regerings afstandtagen til det politiske fjernmål ville imidlertid være et afgørende slag for mindretallet. Så længe der ikke kan regnes hermed, forbliver det vores opgave at fortsætte med at reducere det danske mindretal til dets ægte kerne. Det er ikke muligt uden midler. At disse midler har givet resultater, viser udfaldet af det sidste valg. Det har man også indset i Bonn. Siden regeringsskiftet i Kiel ved man, at landsregeringen står bag det tyske afværgearbejde. Det har glædeligt styrket de bærende kræfters selvtillid.»

Det er vist det nærmeste på en tilståelse, man kommer. Og så lyser den af frustration over, at landsregeringen ikke kunne få en mindretalstraktat, der ville sætte bom for en spekulation om grænsen.

Tilbage for landsregeringen var ved siden af undsætning fra Bonn kun det pres, der kunne øves mod medlemmer af mindretallet direkte. Denne chikanepolitik var forsøgt af den tidligere socialdemokratiske landsregering i 1947, men opgivet igen, i hvert fald som regeringspolitik. Men da først Kracht og kort efter Lübke fik magt, satte landsregeringen den på ny i højsædet.

Reelt behøvede landsregeringen blot at sende et signal ved at forholde sig passivt. Med en vis portion ærlighed forklarede Lübke det selv, da han i november 1952 drøftede chikanerne med den danske ambassadør i Bonn, der uformelt besværede sig: *»Ministerpræsidenten modsagde mig ikke. Tværtimod udtalte han, at der jo desværre rundt omkring sad forskellige 'små mussolinier'. Han mente, at det sikkert ville være muligt at finde frem til en... ordning...«* Det sidste var sagt på skromt. Udviklingen af Lübkes magt lå bl.a. i det tøjrslag, han gav nidkære tyskere. For nu ikke at sige små mussolinier.

En kærkommen omvej til enighed

Der skulle en udefra kommende begivenhed til at bryde isen. Man så at sige mere tumlede ind i forhandlinger, end man valgte dem. Mindretallet led det forudsete

Ernst Kracht.

Foto: Kreis Dithmarschen

nederlag, da det ikke klarede spærregrænsen ved landdagsvalget i sommeren 1954. I Kiel så man frem mod 1958. I København rokkede det ikke ved den politiske linie, gensidighed gennem tiltiende tilpasning. En styrkelse af Danmarks position var det, at det tyske mindretal året før havde vundet det ekstra mandat, som Sønderjylland havde fået. Endelig ventede man i Bonn stadig forgæves på København.

Men i efteråret 1954 skulle NATO-rådet tage stilling til Vesttysklands optagelse. Da det var det sidste, der kunne minde om fredsordning, rørte grænseaktivister igen på sig. Som et sidste afledende buk forlangte Venstre og Konservative handling. Den socialdemokratiske regering strakte sig da så vidt, at der blev enighed.

Som aftalt med oppositionen rejste Udenrigsminister H.C. Hansen da spørgsmålet om spærregrænsen i Slesvig-Holsten under NATO-rådsmødet 22. oktober. Det var ikke en betingelse for dansk tilslutning og blev det aldrig, i hvert fald formelt. Ved mødet fik han også talt med Adenauer, der da havde været i forbindelse med Kiel. Forbundskansleren stillede en løsning i udsigt, også offentligt. I Danmark håbede man på en ensidig tysk-slesvig-holstensk indrømmelse. Stadig gensidighed gennem stiltiende tilpasning.

Det kunne den nye slesvig-holstenske ministerpræsident Kai-Uwe v. Hassel ikke politisk holde til. Lübke kunne måske have gjort det, men han var bukket under for en kræftsygdom. I sin tiltrædelsestale 8. november krævede v. Hassel forhandlinger. Og som modydelse gensidighed og en dansk-tysk mindretalstraktat. Ved et behændigt spil i Forbundsdagen fik han koblet de vesttyske regeringspartier på sit krav om forhandlinger. Adenauer kunne ikke længere blot vente på, at hans slesvig-holstenske partifæller blev møre. Først da indså regeringen i København, at forhandlinger blev nødvendige.

Men hvem skulle invitere? Den, der gjorde det, svækkede sin position. Vel to måneder gik med is i maven. Så begyndte den at smelte i Kiel, der i begyndelsen af januar 1955 åbnede spillet. Det skete ved en underhåndføler til en konservativ parlamentariker i København. Da var det i realiteten også tøet så meget i København og Bonn, at det i direkte diplomatisk kontakt var formidlet, at Danmark nok ville forhandle.

Men den private underhåndføler fra Slesvig-Holsten tillod Danmark at sætte betingelserne. Kiel ville være parat til at acceptere, at der ikke blev tale om en mindretalstraktat, at spærregrænsen på 5 procent skulle ophæves, at det danske mindretal ikke skulle afæskes en loyalitetserklæring, og at en erklæring om grænsen ikke kunne komme på tale, så der ikke blev sat spørgsmålstegn ved selvbestemmelsesretten.

Resten var stort set diplomatisk og politisk håndværk. Ret forstået var der ikke så meget tilbage at forhandle om. Under forberedelsen og gennemførelsen af forhandlingerne i februar-marts 1955 blev håndværket udøvet professionelt. Med et smukt resultat, der af de to landes regeringsledere og udenrigsministre blev underskrevet 29. marts 1955 i Bonn.

Forbundsrepublikken opnåede sin forståelse med Danmark. Den danske side fik sat igennem, at spærregrænsen i den slesvig-holstenske valglov blev ophævet. Og landsregeringen i Kiel fik sine forhandlinger og dertil enkelte indrømmelser til det

Kai-Uwe von Hassel.
Foto: Pressestelle der
Landesregierung, Kiel.

tyske mindretal i Nordtyskland. Man kan spørge sig, hvor meget konkret der egentlig var at pege på.

Men alle parter opnåede, at luften blev renset, så der kunne gøres en ny begyndelse på et bedre dansk-tysk forhold. Det var hovedsagelig det, talerne i Bonn 29. marts 1955 handlede om. Der er for mig ingen tvivl om, at bestræbelserne blev kronet med held, så langt som de nu sigtede. Meget andet har siden cementeret resultatet.

Lokale konflikter, centrale løsninger

Det stiver folk af, hvis de ved, at de skal være eksempel for andre. Derfor fik erklæringerne fra begyndelsen tilkendt eksemplarisk kraft. Men er der så tale om en model, der kan bruges på andre nationale konflikter?

Ser man på indholdet, falder budskabet om den individuelle frihed i øjnene. Beskedenheden i præntationen burde kunne smitte. Enhver kan frit bekende sig til sin nationalitet. Friheden er den ene side. Forankringen i den enkelte borgers forfatningsmæssige rettigheder den anden. Altså den enkelte borgers, ikke nationalgruppens, som var den en offentligretlig korporation. Det er måske ikke helt usædvanligt, men det rummer et budskab, der er centralt. Dets styrke ligger i det demokratiske og i det modeste. Det er svært at argumentere imod, og godtager man det, forekommer prisen mindre, kan hænde fordelene tilmed større.

Spørgsmålet om form er ikke så væsentligt. Bliver det et stridsspørgsmål, finder parterne nok en udvej. Parallele, ikke folkeretligt bindende erklæringer havde tyskerne tilbudt, og danskerne overvejede i flere år, før forhandlingerne blev åbnet. Må jeg minde om, at Polen i 1934 sammen med Hitler-Tyskland i så henseende satte et eksempel.

Endelig er der processen. Det er det vigtigste og vanskeligste moment. Det var de to selvstændige staters regeringer, der fandt frem til løsninger, fordi de ville dem. Det var tilfældet, fordi de måtte respektere anstændige normer i den internationale opinion. Og fordi de måtte tilpasse sig kræfternes parallellogram i det internationale system. Løsningerne kunne godt forhandles, men til slut overtalte eller dikterede de to regeringer dem. Naturligvis i drøftelser med de regionale og lokale aktører, der formede selve konflikten. Sådan var det ikke bare i 1954-55. Mønsteret kan tegnes gennem hele den nationale konflikt, som den havde udspillet sig siden 1864.

Jeg tror, at denne iagttagelse har generel gyldighed. Med andre ord, konfliktstoffet er som regel lokalt. Løsninger kommer fra de politiske centre, hvis beslutningstager er bundet af internationale hensyn. Hvis sådanne mekanismer glipper, er der næppe meget at håbe på. Udenlandske interventioner er sjældne og kommer som regel for sent.

Johan Peter Noack er rigsarkivar og dr.phil.

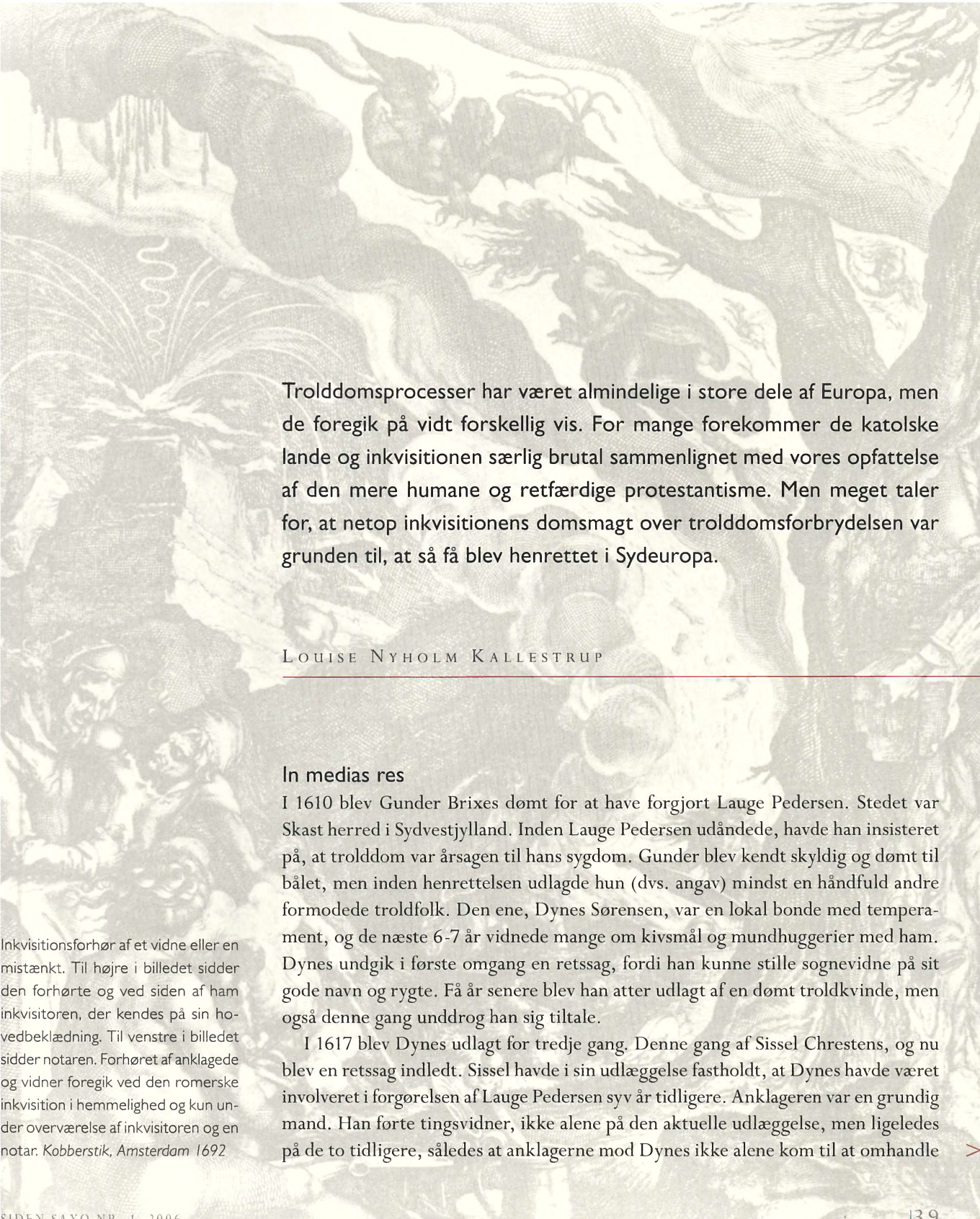

Forbundskansler Gerhard Schröder og statsminister Anders Fogh Rasmussen iagttager de originale erklæringer, da de den 29. marts 2005 fejrede 50-årsjubileet ved en højtidelighed i riddersalen på Sønderborg Slot. Polfoto.

Trolddomsforfølgelserne i Europa i det 16. og 17. århundrede

Resocialisering eller udstødelse?

Trolddomsprocesser har været almindelige i store dele af Europa, men de foregik på vidt forskellig vis. For mange forekommer de katolske lande og inkvisitionen særlig brutal sammenlignet med vores opfattelse af den mere humane og retfærdige protestantisme. Men meget taler for, at netop inkvisitionens domsmagt over trolddomsforbrydelsen var grunden til, at så få blev henrettet i Sydeuropa.

LOUISE NYHOLM KALLESTRUP

In medias res

I 1610 blev Gunder Brixes dømt for at have forgjort Lauge Pedersen. Stedet var Skast herred i Sydvestjylland. Inden Lauge Pedersen udåndede, havde han insisteret på, at trolddom var årsagen til hans sygdom. Gunder blev kendt skyldig og dømt til bålet, men inden henrettelsen udlagde hun (dvs. angav) mindst en håndfuld andre formodede troldfolk. Den ene, Dynes Sørensen, var en lokal bonde med temperament, og de næste 6-7 år vidnede mange om kivismål og mundhuggerier med ham. Dynes undgik i første omgang en retssag, fordi han kunne stille sognevidne på sit gode navn og rygte. Få år senere blev han atter udlagt af en dømt troldkvinde, men også denne gang unddrog han sig tiltale.

I 1617 blev Dynes udlagt for tredje gang. Denne gang af Sissel Chrestens, og nu blev en retssag indledt. Sissel havde i sin udlæggelse fastholdt, at Dynes havde været involveret i forgørelsen af Lauge Pedersen syv år tidligere. Anklageren var en grundig mand. Han førte tingsvidner, ikke alene på den aktuelle udlæggelse, men ligeledes på de to tidligere, således at anklagerne mod Dynes ikke alene kom til at omhandle

Inkvisitionsforhør af et vidne eller en mistænkt. Til højre i billedet sidder den forhørte og ved siden af ham inkvisitoren, der kendes på sin hovedbeklædning. Til venstre i billedet sidder notaren. Forhøret af anklagede og vidner foregik ved den romerske inkvisition i hemmelighed og kun under overværelse af inkvisitoren og en notar. Kobberstik, Amsterdam 1692

de seneste begivenheder. Anklageren førte ligeledes sognevidne på, at Dynes havde trolddomsrygtet, ligesom han kunne fremføre en håndfuld episoder, hvor Dynes skulle have lovet sine medlandsbyboere ondt, hvorefter ondt var sket. Det har været belastende for Dynes' sag, at Sissel Chrestens beskyldte ham for at have medvirket til forgørelsen af Lauge Pedersen. Det samme havde Gunder Brixes jo gjort 7 år tidligere, inden hun var blevet henrettet netop for forgørelsen af Lauge. Bevismaterialet var overvældende, og Dynes blev senere samme år kendt skyldig i trolddom.

Sagen mod Dynes er en af de mere kendte i dansk trolddomshistorie, givetvis fordi den indeholder flere af de mest karakteristiske træk ved de danske trolddomsprocesser. For det første var Dynes blevet anklaget som følge af, at han skulle have lovet ondt, og ondt var sket. Han havde flere gange haft trætter med folk fra egnen og skulle ved flere lejligheder have truet med djævelen. For det andet indeholder sagen to forudgående udlæggelsessager. I 1617 havde det længe været ulovligt at bruge udlæggelser som bevismateriale i trolddomssager. Dynes blev udlagt hele tre gange, førend der blev indledt sag mod ham. Loven var i praksis en ringe trøst. Den blev ikke omgået bevidst, men var en person først mistænkt, er det ikke svært at forestille sig, hvordan tvivlen nu var sået. For en udlæggelse kunne altid støtte en anklage ud fra mundheldet »der går ingen røg uden en brand«. Så selvom Dynes kunne stille sognevidne på sit gode rygte, var grunden for en fremtidig anklage lagt. Han var nu lettere at anklage og lettere at udlægge.

Da Dynes blev udlagt for tredje gang, blev der hurtig gravet episoder frem, hvor han skulle have lovet ondt. Det var praksis, at små skærmydsler på trolddomsprocessernes tid blev håndteret i landsbyens offentlighed. Og det var almindeligt at true med, at vedkommende skulle »få djævelen«. Sådanne trætter kunne handle om husdyr på naboens jord eller fattigfolk, der blev nægtet de fornødenheder, de tiggede om. Men det kunne også være mere besværlige tvister om arv og tjenesteregnskaber. I alle sådanne sager var det almindeligt at true med, at vedkommende skulle »få djævelen«. Om Dynes har været mere temperamentsfuld og sagt værre ondt end andre, er vanskeligt at vurdere; men da det først var besluttet at indlede sag, voldte det øjensynligt ikke problemer at finde vidner på, hvorledes Dynes gentagne gange havde truet med ondt.

Kærlighed og penge

I det sydlige Europa var troldfolk ligeledes i myndighedernes søgelys, men sagerne var ofte af en lidt anderledes karakter.

I den østlombardiske by Sforzatica rapporterede kapellanen til ærkebiskoppen, at han havde nægtet en menig bonde absolution, syndsforladelsen. Det var pålagt alle præster og personer i præsteembeder at rapportere til deres overordnede om troens tilstand hos menigheden. Netop derfor var det naturligt for kapellanen at meddele den afviste absolution til ærkebiskoppen. Kapellanen havde nægtet bonden Locatello syndsforladelsen, fordi denne mod betaling praktiserede en særlig kur for helingen af sår. Kuren bestod i, at man under bandageringen af såret skulle fremsige

Træsnittene er en del af en længere serie, der illustrerer hvorledes magikeren indgår pagten med djævelen. Første billede viser fx den del af ritualet, hvor djævelen lader sine nyvunde disciple bespotte korset ved at trampe på det.

Francesco Maria Guazzo: *Compendium Maleficarum*, 1608.

adskillige fadervor samt en »anden bøn«. Trods brugen af den kristne fadervor, var kapellanen ikke tryk ved kuren, og han vurderede den som overtroisk. Det blev nu pålagt to jesuitermunke at undersøge sagen nærmere. De konkluderede snart, at kuren ikke var overtroisk og ikke indeholdt spor af trolddom. Ærkebiskoppen var dog ikke overbevist. Da sagen blev undersøgt nærmere, kom det desuden frem, at ikke alene praktiserede Locatello selv kuren; han havde tilmed lært den videre til sin kone og søn, således at de kunne klare forretningen i de tilfælde, han selv var forhindret. Sønnen havde sågar videregivet kuren til en patient, så denne kunne helbrede sig selv. Ærkebiskoppen fastslog nu, at det var overtro – og dermed trolddom – og nedlagde forbud mod, at Locatello gjorde brug af ritualet igen.

I det sydligere Toscana blev en præst i 1649 angivet af en kollega og senere dømt for

trolddom. I modsætning til Locatellos sag var der her ikke tale om nogen økonomisk gevinst ved trolddommen. Præsten havde, inden han var indtrådt i præstestanden 16 år tidligere, villet hjælpe sin niece til ægteskab. Ritualen, han praktiserede, havde blandt andet bestået i oplæsning fra en bog. Når man læste bogen, remsede man navnene op på den hellige familie og andre guddommelige skabninger. Men ikke nok med det. Læseren skulle endvidere recitere navnene på de sorte engle og djævelen selv. Så på trods af de gode hensigter med at hjælpe niecen til ægteskab havde præsten gjort sig skyldig i trolddom af meget alvorlig karakter. Han havde ikke alene påkaldt sig Guds hjælp, han havde tilmed rettet henvendelse til djævelen selv.

De to sager illustrerer de mest almindelige typer trolddomssager i det katolske Italien. I den første sag brugte bonden, uden dog at være klar over det, trolddom og tjente faktisk penge på sin gøren. Han ønskede at opnå en personlig gevinst, økonomisk fremgang. I den anden var kærlighed målet, idet præsten forsøgte at hjælpe sin niece til ægteskab med den unge mand, hun havde forelsket sig i.

I djævelens vold?

Indledningsvis forekommer sagen fra Danmark og de to fra Italien meget forskellige. Intet tyder på, at Dynes Sørensen ønskede at begå en forbrydelse. At han ved flere lejligheder truede med djævelen, var blot en del af datidens jargon. Men de tre udlæggelser havde sået en mistanke, der blot blev forstærket med fremførelsen af de nye vidner, og Dynes blev kendt skyldig.

Bonden Locatello ønskede ej heller at begå en forbrydelse, han bad blot til Gud, og troede derved, at han hjalp sine medmennesker. Umiddelbart kan det jo være svært at få øje på det kriminelle i Locatellos handlinger; men denne type sager skabte sjældent problemer for dommeren. Umiddelbart var der to ting ved Locatellos gerninger, der bekymrede. For det første var det ulovligt at bede for andre, og for det andet var det ulovligt samtidig tage penge for det. Guds hjælp kom alene til dem, der bad af et rent hjerte. Hvis og når Locatellos kur alligevel virkede, var det altså ikke med Guds hjælp; det var i stedet djævelen, der skabte en illusion, hvorved bonden troede, at han havde modtaget Guds hjælp. For djævelen var en svigefuld skikkelse, der alene havde til opgave at friste mennesket til syndighed.

Kirkens anden bekymring var knap så officiel: Fik lægfolk først lov til at praktisere sådanne helbredende ritualer, og havde de tilmed den ønskede effekt, ville det groft sagt overflødiggøre kirken. Blandt menigmænd var det almindeligt accepteret og forventet, at kirkens folk var placeret lidt tættere på Gud; deres henvendelser gik lidt klarere igennem til den almægtige Gudfader. Denne opfattelse levede kirken højt på, og mange klostre og kirkefolk supplerede da også den trængte økonomi ved at praktisere forskellige former for helbredelser i stil med Locatellos kur. Der var dermed såvel en officiel som en bagvedliggende grund til, at Locatellos ritual blev dømt ulovligt.

Sagen mod den toscanske præst er lidt mere kompleks, fordi han jo faktisk læste fra en bog, hvor han påkaldte djævelen. Hans handlinger lå til gengæld mange år tilbage, længe før han blev præst. Alligevel blev han dømt for sine handlinger. Det

faktum, at han var præst, har været medvirkende til, at han skulle dommes hårdere end lægfolk. En af den katolske kirkes målsætninger i det 17. århundrede var netop, at præsten og kirkens folk i det hele taget skulle gå foran med det gode eksempel. Af samme årsag skulle der slås hårdt ned på kirkefolk, der brod med kirkens love og normer.

Straffen for trolddom

Præstens påkaldelse af djævelen vægtede tungt i strafudmålingen. Han blev pålagt en høj bøde og måtte afsonde en lang fængselsstraf. Selv om forbrydelsen var begået år tilbage, og præsten angrede og forsikrede, at han aldrig ville gøre noget tilsvarende,

Hvordan troldfolk skulle behandles. Titelblad fra *En forskrækkelig og sand beskrivelse om mange troldfolk, som er brændt for deres misgerningers skyld*. Oprindeligt trykt i Köln, herefter i København, 1591.

Det kongelige Bibliotek.

har dommeren alligevel fundet forbrydelsen alvorlig nok til at dømme ham for den næsthårdeste kategori af trolddom, *de vehementi*. Den resulterede som udgangspunkt i offentlig afsværgelse og en supplerende straf, der kunne være fængsel. Den offentlige afsværgelse bestod i, at den dømte herefter skulle stå til skue et givent antal gange foran kirken, bærende kætterdragten og et lys i hånden. Kun et par håndfulde blev dømt for den hårdeste grad af trolddom, *de formali*, som betød dødsstraf.

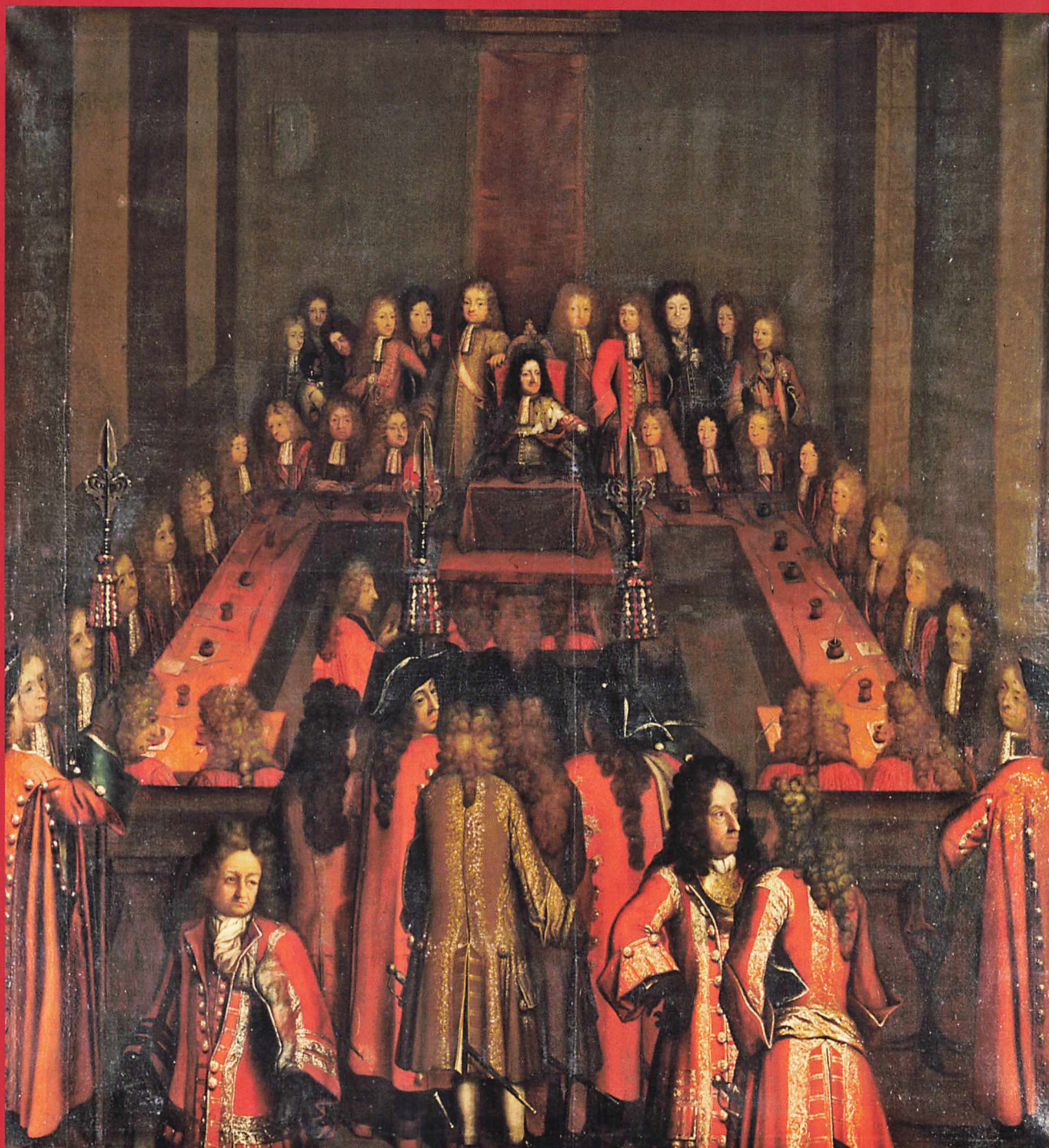
Locatello blev aldrig straffet ved domstolen. Men han blev straffet på sin pengepung, for det blev ham påbudt ikke længere at praktisere sit healerritual. Først havde de udpegede eksperter dog vurderet, at bondens ritual ikke var trolddom, men ærkebiskoppen fandt alligevel sagen værd at forfølge, og han lukkede herefter bondens »healergeschæft«. Intet tyder på, at Locatello skulle være blevet straffet yderligere

Dynes Sørensen blev kendt skyldig i trolddom, og blev dømt til døden på bålet. Som alle dødsdømte blev han tilbudt syndsforladelse, inden dommen blev eksekveret. Modtog han den, var der stadig håb for hans sjæl; afslog han, var han fortabt for altid. Alle tre personer havde ifølge dommeren praktiseret trolddomskunster. Dynes havde truet med djævelen og blev straffet på livet, præsten fra Toscana havde påkaldt djævelen og fået fængsel og bøde; og bonden Locatello havde indirekte bedt til djævelen og var indirekte blevet straffet økonomisk. Alle tre aktører blev dømt for trolddom, men deres straffe var meget forskellige. For at forstå denne forskel, må der ses nærmere på den trolddomsforståelse, som herskede i de to lande. Samtidig må det præciseres, hvem der egentlig havde domsmagten, jurisdiktionen, over trolddomsforbrydelsen.

Trolddomsforståelsen

Vi ved ikke meget om de danske trolddomsprocesser før reformationen, hverken deres omfang eller forløb. Efter reformationen blev trolddomsforbrydelsen dog et varmt emne blandt tidens teologer. Sjællandsbispens Peder Palladius diskuterede flere steder i sin visitatsbog forholdet mellem Gud, mennesket og den evige frister, djævelen. Palladius advarede mod at praktisere trolddommens kunst, for det var blot en af djævelens metoder til at friste mennesket til synd. Det var kirkens opgave at sørge for sognebørnenes kristne opdragelse og opførelse. Præsterne havde ansvaret for det daglige opsyn, og biskoppen skulle på sine jævnlige visitatser sikre, at den protestantiske tro blev efterlevet på rette vis. Siden reformationen havde den danske kirke været underlagt kongen, også selvom kirken anså trolddom for et trosanliggende. Derfor kom lovene vedrørende trolddom også fra kongens hånd. I løbet af det 16. århundrede blev der lovgivet på trolddomsområdet to gange og igen i 1617, altså det år Dynes Sørensen blev dømt.

Forbudet mod brugen af udlæggelser som bevismateriale står centralt i den samlede danske trolddomslovgivning i 1617. Endvidere må ingen gennemgå pinligt forhør, dvs. tortur, førend vedkommende er kendt skyldig, og desuden skelnes mellem sort og hvid magi. Sort magi, dvs. den skadelige af slagsen, resulterede for den dømte i

Højesteret ca. 1697. I baggrunden ses Christian 5. og rundt om ham sidder 22 dommere i røde kapper. Fra 1576 skulle dødsdomme i troldoms-sager appelleres til landsting, før de måtte eksekveres. Fra 1686 skulle dommene endvidere påkendes af Højesteret.
Maleri af ukendt kunstner. Rosenborg.

- > dødsstraffen. For hvid magi, dvs. helbredende, var straffen landsforvisning. Skellet mellem sort og hvid magi blev først indført med Christian 4.s Forordning af 1617, så Danmark begyndte forholdsvist sent at differentiere begrebet trolddom. Kendetegnet ved de danske processer og den danske trolddomsdiskurs er betydningen af skadevoldende magi, maleficium. Det var i praksis afgørende for sagens udfald, også efter 1617, hvorvidt der kunne påvise nogen skade.

Henrettelsen af en heks. Kobberstikket er hollandsk, men henrettelsen foregik ved samme metode i Danmark. Forinden var den dømte blevet tilbudt syndsforladelsen af en præst. Jan Luyken, 1571.

En sondring mellem forskellige slags trolddom var længe blevet anvendt i det katolske Italien. Her havde man ikke for nylig indført en ny kristendomsretning, i stedet havde man reformeret den gamle. Katolicismen havde, ligesom protestantismen i Nordeuropa, brug for at finde en balance i det religiøst ustabile Europa. Ved det store kirkekoncilium i Trient 1546-63 var det blevet besluttet, at et stort arbejde skulle lægges i at rette op på troen. Lægfolk skulle forstå og praktisere troen på korrekt vis, og det stillede høje krav til kirkens egne folk. Kirken opfattede menigmand som en hjælpeløs størrelse, ja nærmest som et barn, der skulle hjælpes til ikke at træde ved siden af. Tanken var, at gik kirken foran som det gode eksempel, ville sognebørnene automatisk følge. Men som i så mange familier var der børn, som var sværere at opdrage end andre. Der var altid nogle, der trådte ved siden af, og som derfor krævede en lidt fastere hånd.

Lovgivningen inden for trolddomsområdet var ikke så overskuelig som i Danmark. Den var dog klar på et punkt: Trolddom var kætteri, og ligesom der fandtes forskellige grader af kætteri, fandtes der forskellige grader af trolddom. Fælles var, at praktiserede man trolddom, stod man i ledtog med djævelen selv. Redegørelser for de mange variationer er vanskelig læsning, der sædvanligvis bygger på lange teologiske afhandlinger. På trods af, at kirken udadtil ønskede at signalere konsensus i dens behandling af forbrydelser, foregik der samtidig indadtil en intens debat blandt teologer og andre eksperter om trolddommens væsen.

En grov opdeling kunne man dog komme til enighed om, og det var en skelnen mellem den eksplicite og den implicitte djævelpagt. Trolddom var altid foregået på baggrund af en pagt med djævelen, spørgsmålet var blot, om pagten var indgået bevidst, eksplicit; eller ubevidst, implicit. Var pagten indgået eksplicit, betød det, at man var bevidst om sine diabolske handlinger. Derfor var straffen tilsvarende hård. Var pagten indgået implicit, blev der set med mildere øjne på forseelsen. Her havde personen ikke været bevidst om, at hans/hendes gerninger var udtryk for en pagt med djævelen. I langt de fleste tilfælde, fx i eksemplet med Locatello fra Lombardiet, blev folk faktisk forbavsede, ja forskrækkede, når de blev forelagt det diabolske aspekt af de gerninger, de havde medvirket til.

Kirkelig domstol vs. verdslig domstol

For at forstå forfølgelsen af trolddom må man dog gøre sig klart, hvem forfølgeren er. Og hvem bliver forfulgt? En forståelse af forfølgeren er samtidig nøglen til at sammenligne trolddomsprocesserne i Nord- og Sydeuropa. I Danmark var det den verdslige magt med kongen som øverste instans, der tog hånd om trolddomssagerne. Når en person

forst var anklaget, blev sagen prøvet ved det lokale herredsting. Retssagen blev ført ud fra den akkusatoriske procesmåde, dvs. på baggrund af en konkret anklager og konkret anklage og uden, at retten selv foretog nogen efterforskning. Anklageren fremførte sine vidner, og den tiltalte fremførte dernæst, såfremt det var muligt, vidner på sit gode navn og rygte. Herredsfogeden havde principielt kun til opgave at lede forhandlingerne mellem anklager og tiltalte; selv skulle han ikke foretage nogen undersøgelser. Indtil 1617 havde herredstinget bemyndigelse til at dømme den tiltalte, også til døden. Herefter skulle alle sager fra herredstinget, hvor den tiltalte var kendt skyldig, prøves ved landstinget, førend dommen kunne afsiges og eksekveres.

Siden reorganiseringen af den romerske inkvisition i 1542 havde kirken formelt haft jurisdiktion over alle former for kætteri, herunder trolddom. I praksis stredes de verdslige domstole og kirken indtil sidste tredjedel af det 16. århundrede om jurisdiktion over trolddomsforbrydelsen. Verdslighedens argument var, at den var berettiget til at dømme i de tilfælde, som involverede skade på andres ejendom, hushold eller familie. Striden blev dæmpet, og i slutningen af det 16. århundrede var det kirken, der domte i trolddomssager i hele Italien. Inkvisitionen var efter 1542 blevet organiseret i tribunaler i det meste af Italien. Enkelte regioner havde afvist inkvisitionen, heriblandt Lucca, og bortset fra Venedig var inkvisitionstribunalerne forholdsvis ensartede i opbygning og indflydelse.

I modsætning til herredstingets akkusatoriske procesmåde var den romerske inkvisitions, som det fremgår af navnet, inkvisitorisk. Det betød, at dommeren ikke alene skulle dømme i sagen, han forestod også selv efterforskningen og vurderede ligeledes vidneudsagn. Dommeren, inkvisitoren, var enten teolog eller kanonist eller endnu bedre, begge dele. Han var dermed at regne for en af kirkens absolutte eksperter. Typisk blev en inkvisitionsproces indledt ved, at en af de lokale henvendte sig hos den lokale kirkelige myndighed med sin mistanke. Det kunne være til inkvisitoren selv eller hos en præst, der så videregav oplysningerne om den mistænkte. Inkvisitoren vurderede herefter, om der var basis for at indlede en efterforskning af den mistænkte. Det resulterede i et vekslende antal indledende vidneudsagn, alle medvirkende til, at angivelsen enten endte i en formel anklage eller blev afvist.

Af retsprotokollerne kan man se, at temmelig mange processer aldrig blev til mere end en angivelse og et par indledende vidneudsagn. I de sager, hvor inkvisitoren mente mistanken var begrundet, var angivelsen blot begyndelsen på en ofte langvarig proces med adskillige vidner. Til stede under retssagen var alene inkvisitoren, notaren og vidnet. Anonyme vidner blev ikke accepteret, og den tiltalte

Stefano Tommei blev dømt til at afsværge sin kætterske tro »de vehementik«, hvilket var den mellemste grad af afsværgelse, man kunne idømmes. Kobbersnittet forestiller den dragt, kætteren skulle iføres under afsværgelsen. Amsterdam, 1692.

> var som udgangspunkt fængslet. Dette var dels for hans egen skyld, så han ikke blev udsat for represalier fra pårørende, og dels af hensyn til efterforskningen, så han ikke obstruerede inkvisitorens opklaringsarbejde.

Inkvisitoren var forpligtet til at underrette hovedkvarteret i Rom om sagens udvikling, og det var ham ikke tilladt at afsige dom, uden først at have rådført sig med sine overordnede. Blev den dømte kendt skyldig, blev straffen altid udmålt efter forbrydelsens karakter. Domsafsigelsen i en trolddomsproces blev således foretaget ud fra en til grundig efterforskning. Problemet ved dette grundighedsprincip var dog, at processen ofte trak i langdrag og blev en økonomisk opslidende proces, både for den anklagede, der ofte sad fængslet og dermed manglede i den daglige husholdning, samt for det kloster, der skulle sørge for inkvisitorens indkvartering og forplejning.

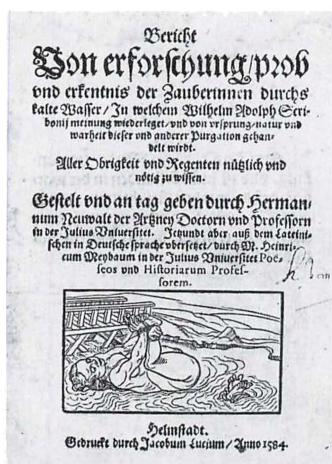
Et punkt, vi ikke har været meget inde på, er den fysiske del af forhøret, det pinlige forhør – torturen. Dansk trolddomslovgivning forbød ganske enkelt retten at underkaste den tiltalte det pinlige forhør, førend vedkommende var kendt skyldig. Årsagen var den indlysende, at man ville undgå, at falske tilståelser blev afgivet for at undslippe smerterne. Når den tiltalte alligevel skulle gennemgå det pinlige forhør bagefter, var det for at sikre sig, at han/hun nu også fik tilstået alle sine trolddomsgerninger. Forestillingen var nærmest, at man herved udrensede det onde. Eventuelle oplysninger og navne på medskyldige, der måtte komme frem under det pinlige forhør, måtte ikke anvendes som grundlag for eller bevismateriale i senere sager.

I inkvisitionsprocesser var det pinlige forhør en integreret del af retssagen. Her var også klare retningslinier for hvornår og hvor længe, det pinlige forhør måtte stå på, og her blev det brugt som forhørsteknik undervejs i retssagen. Man havde dog den regel, at ingen tilståelse afgivet under det pinlige forhør, var gyldig. Den skulle bekræftes et døgn efter, torturen var afsluttet.

Fælles for begge domstole var, at centrale oplysninger afgivet under tortur ikke var at regne for troværdige. Et er, at man i dansk ret ville undgå »ufrivillige« og usande tilståelser fremkommet under tortur, noget andet var opfattelsen af, at oplysninger om medskyldige ikke kunne anvendes, hvis de var fremkommet under tortur. Det var både en konsekvens af deres fremkommelsessituation, men også som følge af, at man ikke kunne stole på en troldkvinde, for hun var jo i djævelens vold. I inkvisitorisk ret var torturen anvendt som en del af forhøret, af hensyn til efterforskningen. Her kunne det aldrig komme på tale at anvende pinligt forhør, efter skyldsspørgsmålet var afklaret. Torturen var en del af forhørsteknikken for at nå frem til målet – sagens afklaring. I dansk ret var den formelle hensigt med torturen at hjælpe den dømte, i sidste ende til syndsforladelsen; i inkvisitorisk ret havde den alene til formål at gavne opklaringsarbejdet.

Personlig skade eller intellektets forbrydelse?

Den mest iøjnefaldende forskel mellem de danske og de italienske trolddomssager er således spørgsmålet om, hvem der havde domsmagten, jurisdiktionen. De danske processer var akkusatoriske, offentlige handlinger, hvor sagens leder, herredsfoget

Titelbladet på et tysk skrift fra 1584, som anbefalede vandprøven til hekseprocesser. Processen gik kort fortalt ud på, at den uskyldige sank, mens den skyldige flød ovenpå. Kun nogle gange var der tilføjet et reb, så man kunne hive den uskyldige op igen. Processen kendes fra Danmark, men fik dog aldrig officiel anerkendelse. Det kongelige Bibliotek.

den principielt kun havde til opgave at lede slagets gang. I Italien var det en kirkelig myndighed, oftest inkquisitionen, der i hemmelighed og diskretion varetog sagerne om overtro og dermed trolddom. Det gav stor variation af sagstyper og en markant forskel i strafudmålingen. I Danmark havde man indtil 1617 kun dødsstraf som den eneste reelle straf. Herefter differentieredes forbrydelsen, og straffen for hvid magi blev nu landsforvisning. Inkquisitionen benyttede sig i stedet af et bredt spektrum af straffe, for hvem fælles var, at de alle indeholdt afsværgelsen, dvs. at den dømte skulle fornægte sin trolddomstro.

Forskellen i brugen af det pinlige forhør er markant, og den sender et klart signal om magthavernes kristendomsforståelse. De danske myndigheder troede ikke på, at torturen havde en gavnlig effekt på tilståelsen, inden dommen var afsagt. Først efter personen var kendt skyldig, blev det pinlige forhør sat i gang. Det var troen på, at det var til den dømtes bedste at bekende alle sine synder, inden han skulle dømmes af Gud. For kun Gud kunne dømme ham. Opmærksomheden var rettet mod efterlivet, og retssagen og det pinlige forhør var alt sammen institueret for at mildne Guds syn på den dømte. Man rettede altså fokus mod efterlivet ud fra den protestantiske overbevisning om, at Gud var menneskets eneste dommer

Inkquisitionen og den katolske kirke havde derimod en klar forståelse af trolddom som en kættersk forbrydelse. Inkquisitionens opgave var at udrydde kætteri, og ikke personen bag. Han/hun skulle i stedet »gen-katoliceres«. Kætteri var altid begået af et stakkels menneske, der ikke havde forstået den rigtige sammenhæng mellem Gud, kirken og mennesket. Kirkens opgave var at få personen til at se denne sammenhæng og at få det vildfarne får tilbage i flokken. Den katolske fokus på jordelivet skinner klart igennem i kravet om afsværgelse. Man kan med et moderne ord kalde det en tro på resocialisering frem for udstødelse.

Forskellene i de danske og italienske trolddomsforfølgelser var markante og komplicerede. I det ovenstående et skitseret nogle af de vigtigste. Der findes flere og mere komplekse, som der desværre ikke er plads til at beskrive her. At arbejde med trolddomsprocesser og inkquisition betyder, at man støder på mange myter blandt ikke-fagfæller, ja også fagfæller. Myten om den brutale inkquisition er formentlig den hyppigste og en blanding af, at man i årevis har forvekslet trolddomsforfølgelserne med de talrige kætteraftændinger i middelalderen, forstærket af protestantisk opbyggede myter om katolicismen. De seneste års forskning har gjort op med disse forestillinger om inkquisitionen, og i dag tegner der sig et ganske anderledes billede. Meget taler for, at det var kirkens stilling i samfundet, der afgjorde, hvorledes trolddomsprocesserne forløb. I Danmark var fokus rettet på den materielle eller personlige skade, der var påført, i Italien var trolddom en intellektets forbrydelse på lige fod med andet kætteri.

Louise Nyholm Kallestrup er ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie m.m. ved Aalborg Universitet.

LITTERATUR

Appel, Hans Henrik. Tinget, magten, æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet. Odense 1999.

Johansen, Jens Christian Vesterskov. Da Djævelen var ude... Trolddom i det 17. århundredes Danmark. Viborg 1991.

Kallestrup, Louise Nyholm »Maleficium o »abuso di sacramento? Konsensus i kardinal Scaglias inkvisitionsmanual og den posttridentine kirks forståelse af trolddom i Italien 1560-1620« København 2002. Historisk Tidsskrift, bind 102, hæfte 2.

KILDER

Sagen mod den toscanske præst i Kallestrup, Louise Nyholm. »Reformation af hoved og lemmer. Kætteri og kærlighedsmagi i 1600-tallets Italien« Aalborg 2005, Duedahl, Poul, Lars Andersen og Louise Kallestrup (red.): *De måske udstødte. Historiens marginale eksistenser.*

LUFTSKIBET KOMMER!

Torsdag den 14. maj 1931 gik Danmark i stå. Verdens største luftskib Graf Zeppelin besøgte landet, og tusinder af danskere bød det velkommen overalt på dets vej. Få indblik i zeppelinernes fantastiske historie på Post & Tele Museum.

75 år efter Graf Zeppelins besøg kommer dele af luftskibet igen til Danmark. Post & Tele Museum viser den første udstilling i Norden med originale genstande fra bl.a. Graf Zeppelin, som fortæller luftskibenes historie fra en dansk vinkel.

De succesfulde zeppelinerne blev fremstillet i Friedrichshafen i Tyskland, var op til 245 meter lange og transporterede passagerer fra 1900 til 1937. I Graf Zeppelin var der plads til 20 overnattende passagerer, der i stor luksus og komfort kunne krydse kontinenter på få dage.

Zeppelinerne gjorde drømmen om hurtig global kommunikation til virkelighed. Graf Zeppelin var indrettet med eget postkontor og transporterede i alt 53 tons post i sin levetid. Posten blev stemplet ombord, og zeppelinpost blev hurtigt et samlingsobjekt over hele verden. Besætningen på zeppelineren kommunikerede med landjorden via radiotelegrafi. Det var afgørende, at man løbende modtog vejrmedlinger for at undgå uvejr og dermed farlige situationer. Den interne

kommunikation i det store luftskib blev klaret med talerør, telefonanlæg og maskintelegrafer. Publikum får en unik chance for at komme helt tæt på mange af de genstande, der er bevaret fra zeppelinerne; møbler og guldrandet porcelæn fra spisesalonen, den eneste bevarede seng fra en kahyt, zeppelinpost, en scrapbog fra den dansker, der overlevede Hindenburgs forfærdelige styrt i 1937 og et af de sjældne breve, der blev reddet ud af det brændende luftskib.

Udstillingen, der bl.a. viser en mængde originale genstande lånt fra Zeppelin Museum i Friedrichshafen, kan ses i museets festsal frem til den 22. oktober 2006. Udstillingen har følgeskab af en børnebog, et gå-selv-forløb for børnefamilier samt specialudstillinger om filатели, plakater og tegninger af Otto Frello.

Post & Tele Museum
Købmagergade 37
1012 København K.

www.ptt-museum.dk

I NÆSTE NUMMER:

Elefantordenens portugisiske forbindelse

Da Christian I. i midten af 1400-tallet oprettede en ny dansk ridderorden, valgte han elefanten som symbol. Men hvorfor netop dette eksotiske dyr, når andre samtidige europæiske ordener prægedes af dyr, som faktisk levede i Europa? Den traditionelle forklaring er, at inspirationen kom fra hjemvendte korsfarere, der var blevet konfronteret med elefanter i Mellemøsten. Men hvordan forklarer det den turbanklædte, sorte maurer, der rider på elefantens nakke foran det på ryggen centralt placerede tårn? Den kendte amerikanske verdenshistoriker 'Patricia Seed' har i sine studier fundet en spektakulær senmiddelalderlig forbindelse mellem Danmark og Vestafrika. Med eneret for Siden Saxo fortæller hun, hvordan en ung dansk adelsmand

i 1447 besøgte det portugisiske hof, og hvordan han derfra blev deltager i jomfruelige ekspeditioner langs Afrikas vestkyst. Måske er det i denne sammenhæng, at vi finder nøglen til Elefantordenens oprindelse.

En trone af enhjørningehorn og løver af sølv

De fleste danskere har på et eller andet tidspunkt i deres liv stået og set de imponerende sølvløver på Rosenborg Slot. Stærkt inspireret af Bibelens fortælling om kong Salomon og hans trone af elfenben omgivet af tolv løver bestilte Frederik den 3. i 1660'erne en trone af enhjørningehorn – eller rettere narhvalstand. I artiklen redegør museumsinspektør Jørgen Hein for løvernes tilblivelse. Artiklen løfter også historiens slør for, hvor mange løver der egentlig blev bestilt og leveret. Her kan vi kort pirre læsernes interesse med oplysningen om, at de tre løver ikke er de eneste, og at man ved Rosenborg kan finde spor efter flere.

Åbningstider på

STATENS ARKIVERS LÆSESALE

Rigsarkivet:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Landsarkiverne:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Lørdagsslukket fra 2. maj til 31. august.

Erhvervsarkivet:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Dansk Data Arkiv:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

NYE AFLEVERINGER TIL RIGSARKIVET OG LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND

WECKERS BYKORT 1782-1784

CHRISTIAN LARSEN

I 2004 og 2005 har Rigsarkivet modtaget hen ved 300 meter arkivalier om opmåling, kortlægning og matrikulering både til lands og til vands, som tidsmæssigt spænder fra 1750'erne til 1980'erne. Arkivalierne er afleveret af Kort & Matrikelstyrelsen og stammer fra styrelsens forgængere, Matrikeldirektoratet og Geodætisk Institut. Afleveringen omfatter bl.a. Videnskabernes Selskabs kort 1757-1820, et eksemplar af 1844-matriklen, Grønlandskort fra Haag-sagen 1931, Matrikelkontorets journal 1840-1905 og jernbanekortmapper 1860-1905. Kort & Matrikelstyrelsen har fået udskuddet aflevering på en større mængde arkivalier, fordi styrelsen hyppigt bruger disse.

Blandt de afleverede arkivalier er Weckers bykort fra 1782. Der er tale om 49 håndkolorerede og håndtegnede kort udført af premierløjtnant Johan Friedrich Wecker (1744-1804). Forlægget for Weckers kort er bykortene i Erik Pontopidans *Danske Atlas* (1763-1781), som Wecker så at sige har »nedfotograferet«. Så selvom der står 1782 på det gengivede kort over Hobro, så får vi reelt et billede af Hobro i 1760'erne.

Kortene befinder sig nu i Generalkvartermesterstabens arkiv, arkiv nr. 0201-015, i pakken Topografiske kort 1765-1862. De er udgivet af Forlaget Wormianum: *Weckers bykort. En kortsamling fra 1700-årene* (1977).

